

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана
Пушика»

Виконала: студентка II курсу,
групи УМЛс/о-21м
Спеціальності 014 Середня освіта
014.01 Українська мова і література
Костів І. С.

Керівник – доктор філологічних наук,
професор Голянич М. І.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
професор Слоньовська О. В.

Івано-Франківськ – 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Дипломну роботу на тему *«Концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика»*, подану на здобуття магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (українська мова і література), присвячено актуальній і перспективній мовознавчій проблематиці – дослідженню концептів, вербалізованих у сучасній українській поезії.

У першому розділі узагальнено відомості про особливості трактування поняття «концепт» у мовознавстві, розкрито його структурні, семантичні та функціональні особливості, а також акцентовано на ролі концептів у текстах художньої літератури.

У другому розділі проаналізовано особливості вербалізації концепту «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика (на матеріалі поезій, що увійшли до двотомника «Я для України жив»). Визначено лексико-семантичне поле концепту «рідна земля» у творчості автора та виявлено його функції в досліджуваних текстах.

Третій розділ – методичного спрямування. У цій частині роботи нами досліджено концепт як об'єкт вивчення лінгводидактики, проаналізовано особливості використання поетичних текстів Степана Пушика на уроках української мови, а також змодельовано різнотипні завдання для одинадцятикласників, пов'язані з досліджуваною темою.

Висновки репрезентують результати роботи та окреслюють перспективу дослідження.

Ключові слова: *концепт, лексико-семантичне поле, вербалізація, поетичний текст, семіотика, концептосфера, методика вивчення української мови.*

ABSTRACT

The thesis on the topic «The Concept of Native Land in the Poetic Texts of Stepan Pushyk», submitted for the Master's degree in higher education in the specialty 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature), is devoted to the actual and promising linguistic issues – the study of concepts verbalized in contemporary Ukrainian poetry.

The first section summarizes the peculiarities of the interpretation of the concept «concept» in linguistics, reveals its structural, semantic and functional features, and emphasizes the role of concepts in texts of fiction.

The second section analyzes the peculiarities of verbalization of the concept «native land in the poetic texts of Stepan Pushyk (based on the material of poems included in the two-volume collection «I lived for the Country»)). The lexical and semantic field of the concept of «native land» in the author's work is determined and its functions in the texts under study are revealed.

The third section is methodological. In this part of the work, we have investigated the concept as an object of study in linguodidactics, analyzed the peculiarities of using Stepan Pushyk's poetic texts in Ukrainian language lessons, and modeled various types of tasks for eleventh-graders related to the topic under study.

The conclusions represent the results of the work and outline the prospects of the study.

Key words: *concept, lexical and semantic field, verbalization, poetic text, semiotics, conceptsphere, methods of teaching the Ukrainian language.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ В МОВОЗНАВСТВІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА.....	ТА 9
ФУНКЦІЇ.....	9
1.1. Лінгвістичний статус концепту.....	9
1.2. Значення та функції концепту в художньому тексті.....	16
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ II. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РІДНА ЗЕМЛЯ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ.....	СТЕПАНА 23
ПУШИКА.....	23
2.1. Лексико-семантичне поле концепту «рідна земля» в досліджуваних текстах.....	23
2.2. Семантика та функційне навантаження мовних засобів, що вербалізують концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика... ..	31
2.3. Тропеїчний вимір концепту «рідна земля» у поетичних текстах автора... ..	38
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ III. ПОЕТИЧНІ ТЕКСТИ СТЕПАНА ПУШИКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОДИДАКТИКИ.....	43
3.1. Поняття «концепт» на уроках української мови в школі	43
3.2. Особливості використання поетичних текстів Степана Пушика, що презентують концепт «рідна земля», на уроках української мови в школі.....	47
Висновки до розділу 3.....	53
ВИСНОВКИ.....	54

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	5 61
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Мова української художньої літератури є унікальним джерелом відтворення національної картини світу за допомогою різного типу лінгвістичних засобів, якими володіють її носії. Серед понять, тісно пов'язаних із мовним відображенням народної культури, символіки, менталітету, духовних глибин і моральних цінностей, у лінгвістиці прийнято виокремлювати концепти. Розгляд художнього тексту крізь призму концептів дозволяє глибше проникнути у його зміст. Тож відзначимо: **актуальність** теми магістерської роботи зумовлена активним інтересом мовознавців до вивчення концептів і способів їх лінгвістичної репрезентації, а також тим, що концепт «рідна земля», вербалізований у поетичних текстах Степана Пушика, ще не був об'єктом спеціального наукового дослідження.

Названий концепт є одним із ключових чинників формування ідіостилю Степана Пушика – українського письменника, науковця, фольклориста та палкого патріота України. По-особливому цей концепт виявляє своє функційне навантаження у поетичних текстах автора, набуваючи різних семантичних ознак, поглиблюючи та увиразнюючи змістові та формальні сенси його художніх текстів. Крім того, патріотична лірика Степана Пушика, що увійшла до двотомника «Я для України жив», має важливий дидактичний і виховний потенціал, тому вважаємо, що поетичні тексти автора є якісним і новаторським джерелом не тільки для мовознавчого аналізу, але й методичного.

Концепти неодноразово ставали предметом наукових зацікавлень багатьох учених: О.Потебні, В. Гумбольдта, А. Вежбицької, М. Голянич, В. Кононенка, О. Селіванової, І. Голубовської, М. Полюжина. Дослідженням концепту «рідна земля», представленого у художніх текстах, займалися такі

мовознавці, як А. Огар, О. Крупко, І. Ткаченко, Л. Хавалджи та ін. Мові творів Степана Пушика та науковому осмисленню ідіостилю автора присвячені мовознавчі розвідки Ж. Янковської, Л. Лепко, Л. Божовської, Л. Коваленко, О. Слоновьовської.

Однак, як уже згадувалось, концепт «рідна земля», опредметнений у поетичних текстах Степана Пушика, ще не був предметом спеціального лінгвістичного аналізу, що й зумовило вибір теми магістерської роботи й визначило його мету та основні завдання.

Мета дипломної роботи – розкрити семантику мовних засобів, що вербалізують концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика, та визначити їх функційне навантаження в досліджуваних поезіях.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) на основі мовознавчих праць дослідити лінгвістичний статус концепту, його структуру;
- 2) з'ясувати, які функції виконують концепти в мові, зокрема в текстах художньої літератури;
- 3) здійснити загальну характеристику концепту «рідна земля», окреслити його лексико-семантичне поле;
- 4) охарактеризувати семантику мовних одиниць, що представляють концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика;
- 5) розкрити функційне навантаження концепту «рідна земля», вербалізованого в поезіях Степана Пушика;
- 6) запропонувати систему завдань для школярів за темою магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження – концепт «рідна земля», вербалізований у поетичних текстах Степана Пушика.

Предмет дослідження – семантика та функційне навантаження мовних одиниць, що відбивають концепт «рідна земля», представлений поетичними текстами Степана Пушика.

Матеріал дипломної роботи – тексти, вміщені в поетичному двотомнику Степана Пушика «Я для України жив».

У процесі написання магістерської роботи нами використано такі основні **методи та прийоми** дослідження:

- *описовий* (використано з метою характеристики мовних засобів, що презентують концепт «рідна земля» у художніх текстах Степана Пушика);
- *аналіз та синтез* (застосовано під час опрацювання праць теоретичного та методичного характеру, у яких розкрито ознаки концептів як культурно значущих величин, наголошено на методичних і методологічних засадах їх вивчення);
- *метод суцільної вибірки* (на його основі сформовано картотеку);
- *лінгвістичний аналіз* (використано під час аналізу поетичних текстів з метою виявлення їх функційного навантаження);
- *прийом компонентного аналізу* (для визначення семантичної структури мовних одиниць, вагомих у відбитті означеного концепту в досліджуваних текстах);
- *дистрибутивний аналіз* (для розкриття особливостей сполучуваності ключових мовних одиниць, визначенню ролі тих контекстів, що сприяють виявленню їх значень);
- *прийом лінгвістичного експерименту* (для розуміння авторської позиції при тлумаченні певних явищ, предметів, ситуацій).

Наукова новизна полягає в тому, що системно концепт «рідна земля», вербалізований у поетичних текстах Степана Пушика, досліджується вперше, а також у самостійному відборі художнього матеріалу для аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теоретичних напрацювань, що стосуються дослідження концептів у текстах художньої літератури.

Практичне значення полягає у тому, що результати, оприаявлені в магістерській роботі, можна використати як методичний матеріал на заняттях із

лінгвістичного аналізу тексту, зі стилістики, під час проведення практичних із лексикології, при підготовці спецкурсів з когнітивної лінгвістики у вищій школі, на уроках української мови в школі, а також на тих уроках літератури, що присвячені ознайомленню учнів із творчістю письменників Прикарпаття.

Апробація результатів роботи. Основні положення магістерської роботи опубліковано у збірнику наукових студентських праць «Еврика» (Еврика – XXV. Збірник студентських наукових праць. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2024. С.259–261).

Структура роботи: магістерська праця складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, що містить 74 найменування та додатків, що представляють картотеку, яка налічує 156 мовних одиниць.

Текст дипломної роботи викладено на 80 сторінках.

РОЗДІЛ І

ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ В МОВОЗНАВСТВІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ

1.1. Лінгвістичний статус концепту

Проблема єдності мови та мислення, а також концепція проявлення мовної свідомості цікавила лінгвістів здавна. Особливого значення цей мовознавчий аспект набув у процесі розвитку антропоцентричного підходу до наукового розгляду мовних явищ, згідно з тлумаченням якого семантика мовних одиниць, які передають зміст висловлювання, значно ширша, ніж просто відтворення інформації. Вони можуть містити екстралінгвістичну, культурологічну та міфопоетичну інформацію, відображаючи при цьому авторський погляд на події та явища. Взаємозв'язок змісту та форми мовних одиниць різних рівнів, мовного значення й позамовного знання базується на матеріалі чуттєвих образів, пам'яті та уявленнях, які у лінгвістиці прийнято називати поняттям *концепт*.

Концепт складний за своєю структурою, адже, з одного боку, він містить у собі інформацію про об'єктивну дійсність, реальні риси зображуваного предмета чи явища, з другого – ті ознаки, що роблять його фактом культури, суспільно чи історично значущим поняттям. На основі внутрішньої форми слова людина формує у своїй свідомості певні асоціації, образи-концепти, які можна порівняти з його логіко-лінгвістичною семантикою.

Тож *концепт* – це ментальна, когнітивна одиниця, яка відображає семантику об'єктів, явищ або абстрактних понять у свідомості людини, репрезентованих за допомогою мовних засобів. Концепт поєднує в собі не лише

лексичне значення слова, але й культурно-ментальні, емоційні, соціальні й історичні асоціації, що виникають у носіїв мови. Концепти є основними складниками формування концептосфери – сукупності уявлень про світ, що формуються в конкретному мовному й культурному середовищі. Концепти слугують важливим інструментом для дослідження взаємозв'язку між мовою, мисленням і культурою, допомагаючи зрозуміти, як різні культури осмислюють та категоризують реальність через мову.

Щоб відтворити щось нове, людина здебільшого не винаходить нові мовні знаки для цього, а користується уже наявними. Це породжує процес концептуалізації.

Концептуалізація – це процес пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні вхідної інформації, що призводить до утворення в психіці концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи. У процесі сприйняття світу людина виділяє важливі для неї елементи, розбиває їх на фрагменти і мислить за допомогою них. У сучасній лінгвістиці концептуалізація розглядається як процес структуризації знань з мінімальних концептуальних одиниць, що пронизує різні форми пізнання [64, с. 301].

Існує чимало трактувань терміна «концепт», що певною мірою пояснюється його застосуванням у різних галузях знань та індивідуально-авторським баченням у відповідних контекстах. Сучасна лінгвістика детермінує декілька підходів до визначення концепту, серед них основними є когнітивний і культурологічний. На цьому наголошує О. Селіванова: за першим, концепт – це «термін, що слугує для пояснення одиниць розумових і психічних надр нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що проявляє знання й досвід людини». Концепт, на думку лінгвокультурологів, – це комплекс культурно визначених уявлень про предмет, певне, спричинене культурою, ментальне утворення» [61, с. 64].

Наукові праці (монографії, колективні роботи та статті), присвячені когнітології, розглядають концепт як один із ключових термінів у когнітивній лінгвістиці. У лінгвістичних дослідженнях кінця XX – початку XXI століття

багато українських вчених, таких як О.Селіванова, Ж.Соколовська, Л.Синельникова, Л.Лисиченко, Л.Пелепейченко, В.Ужченко, досліджують перспективні аспекти цієї проблеми в українському мовознавстві [47; 61; 62; 63].

Когнітивна лінгвістика, що виникла в межах когнітології, найбільш активно досліджує проблему концептуалізації мовної дійсності. Когнітологія фокусується на свідомості як інструменті для роботи з інформацією. Загальні питання когнітології розробляються в межах філософії, логіки, семіотики, антропології, комп'ютерних наук та інших дисциплін. У цьому контексті когнітивна лінгвістика вивчає процеси отримання, обробки, упорядкування, збереження та використання різної інформації. Ці процеси мають складні механізми, які потребують глибоких знань як мовних, так і позамовних. Мовні знання концентровано представляють семантичні та граматичні категорії, тоді як позамовні знання охоплюють когнітивні категорії. Когнітивні категорії – це ментальні конструкції, що моделюють наші знання про світ і співвідносять їх з моделями знань, закріпленими у структурі мови [64, с. 308].

Основними проблемами сучасної когнітивної лінгвістики, як зазначає К. Голобородько, є «мовна картина світу, мовна особистість та концептуалізація дискурсу. Ці питання мають інтегральний характер і виходять за рамки одного напрямку. Концептуалізація всієї картини світу відображає смисли, з якими людина працює у процесі мислення. Ці смисли відображають не лише її досвід і знання, але й результати всієї людської діяльності та процесів пізнання навколишнього світу» [16, с.17].

«Для виділення концептів важлива перцептивна відокремленість певних ознак, а також дії з об'єктами, їхні кінцеві цілі та оцінка цих дій. Два або більше об'єкти, що мають спільні риси, можуть вважатися представниками однієї категорії. Концепти можуть бути виражені різними мовними засобами. У різних мовах концепти групуються і вербалізуються по-різному, залежно від мовних, прагматичних і культурних чинників, що відображається у різноманітності значень», – додає науковиця [16, с.18].

Для того, щоб дослідження концепту було якомога повнішим і глибшим, варто поєднувати зазначені вище підходи, таким чином враховуючи переваги усіх аспектів. На це звертає увагу мовознавиця М. Скаб, формуючи таке визначення концепту: «концепт – це абстрактна одиниця когнітивного рівня, яка відбиває зміст пізнання людиною навколишнього світу й акцентує на відомостях про об’єкт, його властивостях, значенні в культурі народу тощо» [66, с. 15].

Сутність концепту зумовлює не тільки поліваріантність його трактування, але й певні суперечки щодо виявлення його структури, яка повинна містити основні, актуальні ознаки концепту та додаткові, пов’язані з внутрішньою формою, асоціативно-метафоричні.

Елементи концепту, або ж «окремі ознаки об’єктивного чи суб’єктивного світу, диференційовано відображені у свідомості» можуть формувати ядро (виражати ключове поняття) та периферію (додаткове, зумовлене культурним, соціальним, психологічним досвідом тощо) [24, с. 14].

Як зазначає В. Дячук, «сукупність значень, які виражають одиниці номінативного поля концепту формують систему значень самого концепту – його семантичний простір (у науковій літературі також зустрічаємо термін «семантична сфера»). Якщо система номінацій формує зовнішню оболонку концепту, то система його значень, семантичних ознак відображають його внутрішню сторону, тобто зміст» [24, с.13].

Розподіл концептів у провідних наукових дослідженнях базується на різних аспектах, серед яких мовознавці акцентують на таких:

- 1) вербальний;
- 2) суб’єктивний;
- 3) смисловий;
- 4) когнітивний;
- 5) поняттєвий.

Типології, що пропонують лінгвісти, які досліджують концепти, можна поділити на дві групи:

1) семантичні класифікації;

2) класифікації концептів на основі їх вираження та функціонування в мові.

Серед лексичних концептів виокремлюють такі типологічні групи:

- розумові (*ангел, демон, сонце, серце*);
- концепти-схеми (*річка, шлях, дерево*);
- концепти-гіпероніми (*рослини: квіти, кущі, дерева*);
- концепти-фрейми (*школа, театр, бібліотека*);
- концепти-сценарії (*бійка, весілля, подорож*);
- концепти-інсайти (*парасоля, рушниця, трембіта*);
- калейдоскопічні концепти (*честь, мораль, дружба*).

Сукупність засобів, які вербалізують певний концепт, утворює його семантичне поле. Семантичне поле концепту є відображенням способу осмислення певного поняття носіями мови. Воно може охоплювати різні аспекти сприйняття: чуттєве, раціональне, емоційне. Досліджуючи сенс певного концепту, можна повніше зрозуміти, яким чином у мові відбувається систематизація та категоризація усього, що нас оточує. Семантичне поле концепту містить його ядро, ближню та дальню периферію. На це звертає увагу Л. Гуся, моделюючи семантичне поле на основі концепту «гори»:

Зміст концепту виражається у його ментальній суті та залежить від контекстів уживання, світоглядних аспектів мовця. Мовлячи про концепт, насамперед варто звертати увагу на його смислову та змістову структуру, а вже згодом на семантику та лексичне значення концепту.

Слово є матеріальною основою концепту та його виразником, а структура семантичних ознак значення слова відображає основну структуру концепту. Дослідження семантичних складників слова розкриває ієрархічну будову концепту. Однак при порівнянні семантичної основи слова та концепту виявляється їхня неповна відповідність. Концепт, відбитий у лексичній структурі слова, є складною конструкцією, яка поєднує індивідуально-авторське розуміння з традиційним національним використанням цього концепту, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу.

В. Кононенко наголошував, що «концептуальний аналіз суттєво відрізняється від семантичного. Якщо семантичний аналіз зосереджується на визначенні значень слова в його зв'язках з іншими словами, то концептуальний аналіз прагне виявити смисл, навколо якого об'єднуються слова, категорії і, ширше, знання. У концептуальних системах також відображається «ментальний лексикон», що формується словником. Адже слово виступає як репрезентант концепту, незважаючи на різні підходи до розуміння самого терміна «слово» [41, с. 7].

Отже, концепти – це одиниці мислення, які за своїм змістом та структурою можуть суттєво відрізнятися, зберігаючи при цьому свої основні функції: структурування знань та виконання ролі одиниць розумового процесу. Типологія концептів можлива й необхідна, оскільки існують різні типи знання, які вони представляють.

Концепти групуються в концептосфери, тобто асоціативні множини концептів, що охоплюють певні аспекти світу, відображені свідомістю. Отже, картину світу можна визначити як сукупність концептосфер. Концептосфери можуть бути представлені у вигляді фреймів – номенклатурних схем, які є різновидом семантичних полів, так само як і самі концепти.

Ще одним ключовим поняттям когнітивної лінгвістики є концептуальне поле. Лінгвісти виокремлюють різні трактування названого поняття. Отже, концептуальне поле – це:

- «сукупність елементів, що відбивають у своїй семантиці «узагальнений досвід когнітивного освоєння дійсності і мовних відносин, що склалися – епідигматичні, дериваційно-сміслові, семантичні, парадигматичні, синтагматичні та стилістичні зв'язки»;

- «співвідношення концепту більш ніж з однією лексичною одиницею, тобто з планом вираження всієї лексико-семантичної парадигми його імені; - когнітивна структура комплексного типу, що включає і пропозиційні, і метонімічні, і метафоричні моделі концептуалізації»;

- «сукупність концептуальних ознак, що характеризують певний факт об'єктивної дійсності»;

- «система, що складається з лексико-семантичних варіантів значень слів, пов'язаних загальним семантичним компонентом, що дозволяють визначити ядро і периферію»;

- «сукупність семантично пов'язаних і екстралінгвістично-обумовлених елементів, що представляють в діяхронії і синхронії фрагмент концептуальної системи соціуму, який відображає етнічну шкалу цінностей, діючими культурними кодами»;

- «система взаємопов'язаних, взаємно когнітивних структур, що репрезентується в мовній картині світу за допомогою різноманітних способів номінації»;

- «цілісні когнітивні простори зі складною розгалуженою структурою»;

- «наукова параметризація концептів і їх об'єднання в сукупність»;

- «велике ментальне утворення, що складається з різного типу когнітивних структур і різних форм ментальних репрезентацій» [51, с. 34].

Отже, концепт – це ментальна одиниця, яка відображає узагальнені знання про певний об'єкт або явище. До основних ознак концепту належать його асоціативність, багатозначність і культурна зумовленість. Концепт є основою для формування значення слова та служить посередником між мовою і свідомістю. Він дозволяє структурувати знання про світ, передавати культурні і соціальні сенси, а також забезпечує можливість комунікації між людьми;

концептуальне поле – це сукупність понять або концептів, об'єднаних спільною семантичною або когнітивною основою. Це поле включає в себе всі мовні засоби, що передають різні аспекти певного концепту. Важливою особливістю концептуального поля є те, що його елементи не просто пов'язані лексично, а відображають глибокі когнітивні структури мислення.

1.2. Значення та функції концепту в художньому тексті

Концепт відіграє важливу роль у творенні художнього тексту, оскільки є основою вираження авторських ідей, почуттів і світоглядних векторів. За допомогою концептів письменники здатні формувати символічні образи, що збагачують текст, надаючи йому семантичної глибини. Вони також сприяють формуванню тематичної та ідейної структури твору, дозволяють авторові передати складні емоційні та інтелектуальні переживання, а читачеві – глибше зрозуміти й відчувати задум митця. Завдяки концептам художній текст стає багатоголосим і відкритим до різних інтерпретацій, що робить його більш цікавим і ціннісним культурно-мистецьким явищем. Суть вивчення концепту, вербалізованого в художньому тексті полягає в тому, щоб виявити, які ідеї закодує письменник у словесному зображенні того чи того реального предмета або явища.

Проблема концептів у мовознавчих студіях і проблема функціонування художнього мовлення не лише перетинаються, але й мають спільну основу. Активний розвиток антропоцентричного напрямку сучасних лінгвістики та літературознавства зумовили виникнення поняття *«літературний концепт»*, *«художній концепт»*.

Вивчення морально-етичних цінностей українства крізь призму художньої літератури сприяє глибшому розумінню етнопсихологічних основ національного світосприйняття. Це формує основи для відтворення образу світу, який віддзеркалює національну спільноту. Аналіз загальних категорій

національно окресленого, що визначене історичним і традиційним досвідом, розгляд у контексті часу та врахування сучасних процесів національного відродження, дозволяє відобразити концептуальні засади духовності в рамках національної культури та мови. Дослідження лінгвокультурологічних текстів на матеріалі красного письменства відкриває нові можливості для подальших досліджень у цій галузі.

У літературному концепті проявляються внутрішньотекстові та позатекстові зв'язки, які об'єднують історико-культурний, соціальний, філософський дискурси. У літературній словесно-художній комунікації концепт має свою особливість: якщо в науці й культурі він балансує між поняттям і уявою, то в літературних текстах більше схиляється до уяви. Простежимо відмінність між визначеннями наукового та художнього концепту в таблиці нижче:

Науковий	Художній
Має чітке, однозначне значення і використовуються для опису конкретних явищ чи процесів у науці.	Є багатозначним і може інтерпретуватися по-різному залежно від контексту.
Підпорядкований суворим правилам та логіці, позбавлений емоційного забарвлення.	Містить емоційне, символічне та культурне наповнення, яке варіюється залежно від автора або жанру твору.
Спрямований на об'єктивне пояснення дійсності, з використанням термінів і фактів.	Відображає індивідуальне бачення митця, його ставлення до світу, а також культурні особливості.

Поруч із терміном «літературний концепт», українська мовознавиця Кагановська О. пропонує «термін «текстовий концепт», який «являє собою кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, зумовлене

багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору». Сьогодні в Україні сформувався «когнітивнопостологічний підхід» до дослідження концептів у рамках «художньої концептології» як результат дослідження зарубіжними й вітчизняними мовознавцями художньої семантики з точки зору когнітивної лінгвістики» [37, с.83]. З цього логічно виринає: текстовий концепт – це ключова ідея або семантична одиниця, яка репрезентує певне поняття в тексті. Він формується з лексичних і граматичних засобів, є важливим для розуміння змісту тексту. Текстовий концепт відображає когнітивні структури, що стоять за словом або фразою, тобто те, як певні ідеї або знання представлені через мову. На відміну від текстового концепту, художній концепт у лінгвістиці пов'язаний більше з естетичними та виразними засобами передачі інформації у тексті. Він стосується того, як текстові елементи використовуються для створення певного художнього ефекту або стилю, а не лише для відтворення лише ідеї.

Художній концепт є поєднанням різноманітних понять, уявлень, почуттів, емоцій та інколи навіть волевиявлень автора. Насамперед він визначається основним денотативним значенням слів, але у художньому дискурсі важливо враховувати і лінгвокультурний аспект художнього концепту, оскільки кожен автор відображає у власній концептосфері національні риси та цінності, які можуть бути модифіковані особистим досвідом і фоновими знаннями автора, або залишатися незмінними.

На думку В. Хоми, «художній концепт існує в особливій «ідіосфері», яка визначається колом асоціацій автора. Він не є чистим образом, а якщо й містить його, то лише частково і випадково. Проте художній концепт прагне до потенційних образів, так само як пізнавальний концепт орієнтований на конкретні уявлення, що потрапляють під його логічний обсяг. Художній концепт ніби заміщає образ, тому емоційно-експресивна забарвленість і особливий словесний стиль є ключовими елементами художнього сприйняття світу, в якому образи чітко виражені через вербальні знаки.» [74, с.96].

Художній концепт трактується як «складне ментальне утворення», «універсальний художній досвід», який формує «нові художні смисли», одиниця свідомості письменника, що отримує свою репрезентацію в художньому творі чи сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення предметів та явищ у поетичній картини світу автора» [74, с.96].

У межах художньої творчості мовознавці виокремлюють такі різновиди концептів:

1) загально-художні концепти	архетипи та прототипи	ментальні конструкти, зміст та <u>експліканти</u> яких повністю або частково співпадають в багатьох художніх текстах різних авторів із номінаціями та змістом <u>концептів-універсалій</u> (<i>небо, земля, сонце, дорога</i>)
авторські концепти	ідіотипи	Їхні номінації яких можуть співпадати з номінаціями <u>концептів-універсалій</u> , проте, змістове наповнення індивідуально-авторських концептів не співпадає зі змістом <u>відповідних концептів-універсалій</u> . Зміст та вербалізація таких концептів характерні для творчості лише одного автора
індивідуально-авторські концепти	<u>кенотипи</u>	абсолютно оригінальні, естетичні конструкти, яких не існує у <u>мовній картині</u> світу середнього носія мови, а номінації та зміст не мають аналогів серед <u>концептів-універсалій</u> . Ці концепти є авторськими неологізмами

Концепти допомагають формувати художню модель письменницького світу: «поетична картина світу письменника – це результат концептуалізації та категоризації його світовідчуття. Здійснювана за законами мистецтва, вона є вторинною, двічі опосередкованою: мовою й індивідуально-авторським світобаченням. Окремі фрагменти поетичної картини світу автора зберігаються в системі конкретного художнього тексту через вербалізовані в ньому художні концепти, які пов'язані між собою відношеннями включення, перетинання, доповнення, контрасту, посилення» [74].

Як зауважує О. Кагановська, саме в художньому тексті концепт набуває статусу художнього, формуючи на рівні смислу основу ідіоконцептосфери автора. Ця ідіоконцептосфера втілюється в тексті, відзначаючись естетичною унікальністю та образними засобами вираження, що залежать від індивідуального задуму письменника. [36, с.78].

Художній концепт формується на основі жанрової специфіки твору, понять, уявлень, емоцій, поетичної картини світу автора, у якій виникають унікальні художні сенси. Незважаючи на те, що літературному концепту притаманна властивість поповнюватися, модифікуватися та відображати людський досвід, у конкретному художньому тексті він залишається цілісним утворенням.

Найважливішою функцією концептів є властивість заміщення, оскільки, будучи мисленнєвим утворенням, концепт у процесі вербалізації може пояснюватися різними семантично спорідненими лексичними одиницями.

Використання концептів у художній літературі має кілька важливих функцій:

- 1) збагачення змісту: концепти допомагають глибше та повніше виразити думки, почуття та ідеї автора, вони надають тексту поліаспектності та символічності;
- 2) поглиблення культурного контексту: концепти відображають національні риси та цінності, що дозволяє читачам краще розуміти культурний та

історичний контекст твору, а отже, сприяє більш глибокому зануренню у світ тексту й розумінню авторських намірів;

- 3) розширення можливостей інтерпретацій твору: концепти сприяють багатогранності інтерпретацій літературного твору, кожен читач може побачити в них щось своє, що робить твір більш універсальним і відкритим для різних точок зору;
- 4) комунікація з читачем: концепти виступають засобом комунікації між автором і читачем, вони допомагають передати складні ідеї та емоції, які важко висловити безпосередньо;
- 5) формування індивідуально-авторського ідіостилу: використання концептів стимулює авторську творчість, сприяючи створенню унікальних і оригінальних творів, автор може експериментувати з різними концептами, створюючи нові значення і художні образи.

Тож можемо підсумувати: художній концепт – це ментальне утворення, яке відображає узагальнені знання, уявлення, асоціації та емоції, пов'язані з певним об'єктом чи явищем, і використовується в художній літературі для формування символічних образів. Художні концепти формуються під впливом культурних, історичних та особистих факторів і є важливими для розуміння та інтерпретації тексту. Концепти сприяють забезпеченню когерентності художнього тексту, створюючи логічні та тематичні зв'язки між різними його елементами. Використання концептів дозволяє авторам створювати багатозначні, глибокі образи, метафори, символи, що робить текст більш виразним і емоційно насиченим.

Висновки до розділу 1

Концепт у лінгвістиці – це ментальна одиниця, яка засобами мови відображає культурні, соціальні та когнітивні аспекти реальності й організовує наші знання про світ. Він не обмежується лише лексичним значенням слова, а включає ширший контекст, що охоплює уявлення, асоціації, емоції і досвід мовця. Основні ознаки концепту:

- 1) когнітивність (він є частиною процесів мислення і пізнання);
- 2) ментальність (кожен концепт має певну структуру у свідомості носія мови, яка може бути складною чи простою, залежно від досвіду);
- 3) абстрактність (концепти можуть охоплювати як конкретні речі, так і абстрактні поняття, що визначає рівень їх узагальненості);
- 4) культурна специфічність (відображає особливості певного народу чи групи);
- 5) інтегративність (поєднує раціональні та емоційні аспекти);
- 6) полісемантичність (концепти можуть виражати різну семантику, залежно від контексту чи культурних умов, що робить їх багатозначними);
- 7) динамічність (концепт змінюється під впливом історичних, соціальних і культурних факторів);
- 8) міждисциплінарність (його досліджують не лише в лінгвістиці, але й у когнітивних науках, філософії та культурології).

Використання концептів у мові художньої творчості відіграє важливу роль, оскільки концепти допомагають авторові глибше передати певні ідеї, емоції та смисли, які він закладає. Концепти в художньому тексті є лінгвістичним інструментом для формування багатовимірних образів, які викликають у читача асоціації та рефлексії, виходячи за межі буквального значення слів.

РОЗДІЛ II

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РІДНА ЗЕМЛЯ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ СТЕПАНА ПУШИКА

2.1. Лексико-семантичне поле концепту «рідна земля» в досліджуваних текстах

Концепт «земля» часто використовувався у мовотворчості українських письменників. Це зумовлено не тільки лінгвістичними параметрами, але й історичними, психологічними та культурними особливостями сприйняття українцями своєї Батьківщини. Концепт «земля» в українській мові є багатозначним утворенням, адже може відображати різні аспекти життя та культури українського народу.

По-перше, «земля» у буквальному сенсі означає ґрунт, на якому ростуть рослини і який використовується для сільського господарства. Для українців, які історично займалися землеробством, земля є символом родючості, праці та достатку.

По-друге, «земля» символізує батьківщину, рідний край, територію, де народилася та живе нація. У цьому значенні концепт набуває патріотичного забарвлення, відображаючи любов до рідної землі, почуття обов'язку та відповідальності за її долю.

По-третє, «земля» має також сакральне значення, пов'язане з духовними та релігійними уявленнями. У багатьох фольклорних і літературних творах земля постає як мати-годувальниця, джерело життя та захисту. Тож названий концепт в українській мові є багатошаровим і поєднує в собі елементи матеріальної, культурної та духовної сфер, відіграючи важливу роль у формуванні національної ідентичності та світогляду українців.

Семантична структура слова «земля» протягом історичного розвитку мови зазнавала певних змін: одні значення з'являлися, інші — зникали. В сучасній українській мові лексема «земля» полісемантична, у словнику української мови зафіксовано шість значень цього слова:

1. «тільки одн. Третя по порядку від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця // Місце життя і діяльності людей.

2. тільки одн. Верхній шар земної кори // розм. Земляна поверхня, площа, по якій ходять.

3. тільки одн. Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори.

4. тільки одн. Суша (на відміну від водяного простору).

5. Ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин.

6. Країна, край, держава» [67, с. 543].

«Ле

ксик

О-

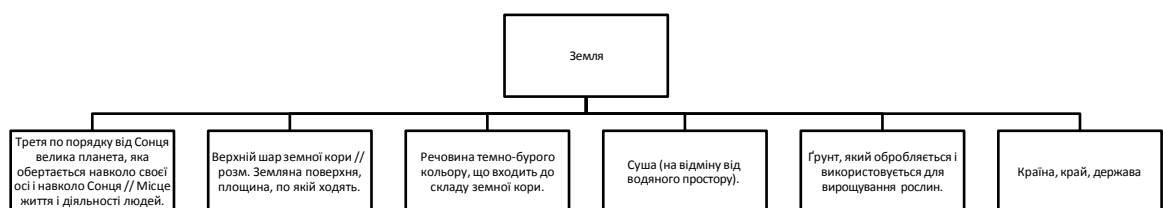
сема

нтич

ні

варі

анти

слова виникли через метафоричні та метонімічні переноси. Більшість значень, як прямих, так і переносних, пов'язані з місцем проживання людини. До таких місць зазвичай відносяться: планета, місце існування людей, країна, регіон, держава тощо. Семантична структура слова змінюється в процесі розвитку

мови: одні значення виникають, інші зникають. Значно більше семантичних характеристик слова можна виявити через аналіз його лексичної сполучуваності, оскільки когнітивне визначення є ширшим, ніж те, що подається у словниках.», – зазначає Л. Бісовецька [3, с. 6].

Позамовну інформацію про зміст концепту містить його *тлумачне поле*, яке відображається у фразеологізмах, пареміях, приказках, прислів'ях.

Тлумачне поле концепту – це сукупність різних мовних засобів, які використовуються для опису і пояснення певного концепту в різних контекстах. Це поле охоплює всі можливі інтерпретації, значення та відтінки, якими конкретний концепт представлений у мові та культурі. Тлумачне поле відображає багатогранність концепту, його варіативність і залежність від соціальних, культурних та історичних умов.

Ключовими характеристиками тлумачного поля є:

- мовне багатство (використання різних слів і виразів для опису концепту);
- контекстуальна варіативність (значення концепту може змінюватися залежно від ситуації, контексту або сфери застосування);
- семантична глибина (тлумачне поле концепту відображає різні рівні його смислової глибини – від загальних до глибоких символічних ознак).

Відтінки семантики слова *земля* виявляються здебільшого в словосполученнях-означеннях.

«Словник епітетів української мови» надає такі метафоричні означення лексеми *земля*:

– ґрунт; площа, ділянка, що використовується для сівби; про ступінь вологи, твердість, про температуру, рослинність тощо: *бура, випалена, вогка, волога, глинкувата, гола, грудкувата, засніжена, затверділа, кам'яниста, мерзла, мокра, м'яка, пухка, розкисла, розтала, свіжа, сипка, сира, сіра, спопеліла, спрагла, суха, твердокамінна, тепла, холодна, чорна, щільна;*

– про ступінь обробітку, родючість: *багата, безплідна, буйна, вигноєна, вироблена, гуляща, добра, древня, жирна, забута, закинута, занедбана,*

зрошена, ледача, міцна, багатоплідна, молода, прецудра, нежива, орна, освоєна, пишна, пісна, плодюча, порожня, пуста, родюча, хлібна, хлібородна, щедра, ялова;

– оригінальні епітети: *безсоромно-прекрасна, весело-зорна, владисто-висока, далекосягла, двожилава, джерельно-струмна, зеленоброва, зеленоцвітна, кривавозливна, багатобарвна, повногруда, похмура, п'янюча, рабована, рахманно-тиха, свіжовмивана, сонцелика, сумна-невесела, чорнотіла, чудодійна, ясноока;*

– країна, держава, край: *багата, багатостраждальна, батьківська, благословенна, Божя, вільна, ворожа, далека, добра, дорога, закривавлена, казкова, козацька, кохана, легендарна, мила, мирна, невідома, обітована, отча, проклята, рідна, свята, священна, сонячна, чужа, щаслива, щедра»* [4, с. 144–147].

Індивідуальне вживання слова «земля» пов'язане із загальноприйнятим значенням прикметників, які розрізняються за позитивною чи негативною оцінкою. До характеристик із позитивним емоційно-оцінним змістом належать: *«багата, казкова, козацька, кохана, легендарна, мила, мирна, міцна, багатолюдна, надійна, лискуча, мастка, мокра, м'яка, родюча, розкішна, свята, пахуча, отча, пишна, превелика, пренепорочна, широка, щаслива, щедра тощо.*

Епітети з негативним емоційно-оцінним змістом: *мерзла, нещаслива, проклята, сіра, спеліла, спрагла, суха, тверда, твердокамінна, безплідна, сумна, чужа тощо.* Зазначимо, що епітетів із позитивним емоційно-оцінним забарвленням більше, ніж із негативним» [4, с. 153].

В українських художніх текстах земля є одним із найбільш поширених і концептуально важливих образів. У творах художньої літератури земля постає одним із наскрізних і концептуально значущих образів. На цьому наголошує М. Войтович: «наприклад, у романі М. М. Коцюбинського «Fata Morgana», соціально-психологічній повісті О. Ю. Кобилянської «Земля», де автори розкривають тему взаємозв'язку людини і землі; у романі У. Самчука «На твердій землі» розповідається про життя в Канаді українських переселенців.

Концепт земля носить як конкретний, так і абстрактний характер. У повісті О. Ю. Кобилянської «Земля» знаходимо рядки, у яких землю наділено антропоморфними ознаками: *«Чутно пірнула чиста, мов дзеркало, блискуча сталь широкого плугового лемеша в землю, роздерла її і потягла борозну за собою, а по обох боках борозни земля розкришувалася у м'які кусні. Землі було мило те розорювання її маси, вона не противилася йому в жодному місці, була м'яка й крихка і гріла свої освіжені сугави в сонці»* [12, с. 44].

За народними уявленнями українців, земля є одним із чотирьох основних елементів світу, поруч із водою, вогнем і повітрям. Вона є центральною частиною триєдності Всесвіту (небо – земля – пекло), на якій живуть люди і тварини. Земля символізує жіноче начало і материнство, осмислюється як прародителька та мати-годувальниця всього живого. З язичницьких часів люди поклонялися землі та виконували магічні обряди, щоб задобрити її. Тривалий час існувала віра в цілющі властивості землі при лікуванні, зокрема, посипанням ран землею. Люди брали грудку рідної землі в довгу дорогу як оберег. Під час весілля нареченій бажають бути квітучою і родючою, як земля. Для українця земля є годувальницею, надією та порятунком у важкі часи. Вона символізує божественну милість, є основою життя і стрижнем людської сутності. Звідси походять різноманітні визначення землі: *свята, рідна, вільна, жива, праведна, велика, безкінечна, широка, родюча, сира, чорна тощо* [4, с.160].

Концепт «земля» відіграє значну роль в українському фольклорі та літературі, він представлений у численних творах різних жанрів і стилів. У мовній картині світу українців цей концепт має складну структуру. Лексема «земля» використовується як у прямому, так і в переносному значеннях, із позитивним та негативним забарвленням. Автори застосовують як традиційні образи, так і унікальні, що виникають внаслідок несподіваних асоціацій. Це підтверджує літературознавчий погляд, що кількість образів обмежена, але значення, яке мовець вкладає в певний образ, завжди індивідуальне, що є сутністю авторського концепту, пов'язаного з його світобаченням.

Типові конструкції зі словом «земля» стандартизувалися, лексикалізувалися і перетворилися на фразеологізми (*вибити землю з-під ніг, до сьомого поту працювати на землі, мати під ногами твердий шматок землі, з-під землі діставати, піти в землю, як крізь землю провалився, відчувати землю під ногами, прикинутись землею, земля пухом*), що з часом набули більш узагальненого, абстрактного значення. Аналіз функціонування та розвитку лексеми «земля» в українській мові свідчить про те, що мова як один із найнадійніших засобів збереження важливої для народу інформації акумулює багато відомостей про землю, на якій живе людина.

Отже, вербалізація концепту «рідна земля» означає відтворення цього поняття за допомогою мови. Концепт «рідна земля» охоплює різні аспекти, пов'язані з місцем народження, рідною країною, культурою, традиціями та емоційним зв'язком людини з цією територією. Вербалізація названого концепту полягає в тому, щоб виразити різні його характеристики через слова, фрази, метафори та інші мовні засоби.

Концепт «рідна земля» є ключовим у творчості Степана Пушика – українського письменника, фольклориста, науковця та громадського діяча. Зі поетичних текстів Степана Пушика чітко вимальовується образ автора — щирого, талановитого, пристрасного, емоційного і водночас глибокого, задумливого та врівноваженого. Ці дві сторони його особистості – палкого поета та вдумливого науковця – природно переплітаються, створюючи унікальний образ митця, який наділений численними талантами та щедро ділиться ними з людьми [43, с.131].

У творах Степана Пушика рідна земля виступає не лише географічним осередком, а й духовним, історичним та культурним феноменом, який формує національну ідентичність. С. Пушик через поетичні образи показує любов до батьківщини, її природи, людей, традицій та історії. Він часто звертається до фольклорних мотивів, міфів і легенд, що підкреслює нерозривний зв'язок людини з рідним краєм. Для автора рідна земля – це джерело сили, моральних цінностей і натхнення, а також об'єкт захисту в умовах історичних викликів.

«Степан Пушик завжди міркував-роздумував: людина завсігди вище будь-яких природних утворень, навіть Джомолунгми; вона, людина, прийшла з космосу, аби тут, на землі, творити осібний космос – добра й духовного дива» [55, с.88], – саме ці слова, на нашу думку, визначають чільне використання концепту «рідна земля» у поетичній творчості автора.

У двотомнику поезій «Я для України жив» нам вдалося виокремити близько 200 лексем, що входять до семантичного поля концепту «рідна земля». У поетичних текстах Степана Пушика названий концепт містить традиційні характеристики та набуває індивідуально-авторських. Найповніше він реалізується у значеннях «країна, край, держава» та виражається лексемами, які характеризуються різною частотою вживання, наприклад:

- *земля і похідні від нього (земляк): «Оце моя **земля**. Тут я сміюсь і плачу, Отут моїх пісень гніздо і небеса, Ще княжих воїв рать і подвиги козачі, Звитяга – наших теж! – повстанців по ліса» [59, с.64]; «Нащадку, на **землі** цій будь, Достойним сином України» [59, с.301].*

Асоціативний ланцюг вираження цієї лексеми посилюють номінативі-топоніми, які в авторському розумінні є близькими поняттями для змалювання рідної землі та слугують засобами передачі образів, пов'язаних із дитинством, юністю чи іншими особливостями перебування поета в рідних краях (*річка Луква, місто Галич, гора Чорногора, гори Карпати та ін.*): *«Річка Луква за левадою, А за Луквою – село. О луги – літа зеленії! Я в лугах корову пас І до школи, до середньої, Бігав у вечірній час» [58, с.35].*

- *край і похідні: «Люблю **наш край**, і ти його люби, Люби мене й лишаймось молодими» [59, с.62]; «Мій **краяне** – рідний рате, Завше пам'ятай: В кожного – найкращі мати, **Рідна мова й край!**» [59, с. 318].*

Підсилює патріотичне та індивідуально-суб'єктивне звучання названого складника семантичного поля з домінантою «рідна земля» його посесивність.

Автор часто вдається до вживання лексеми *край* разом із присвійними займенниками *мій, наш, свій, його*: «*То сніг, то дощ, то сонце світить ясно, І Бог на гори дивиться з вікна. Це **край його** – Гуцульщина прекрасна, Та є ще в неї інша сторона*» [59, с. 101]; «*Ця дорога предків моїх і моя, Відпочиває в свята, трудиться в будні. Промовляє мені **моя рідна земля**: «Ця також добрий шлях у майбутнє»* [60, с. 25], таким чином наголошуючи на своїй належності до цієї землі та її вагомій ролі у його культурно-духовному зростанні.

- *країна, держава, Україна, Вкраїна, Батьківщина, народ*: «**Країна** буків, тисів і ялиць, Гірських плаїв, де неймовірно круто й слизько. Звідсіль далеко дуже до столиць, Зате до сонця золотого близько» [59, с.257].

Саме такий лексичний вияв концепту є найбільш уживаним у досліджуваних текстах і становить понад 50% відібраних для аналізу мовних одиниць. Їхня семантика увиразнюється за допомогою різного типу означень, які підкреслюють якісну ознаку концепту: «*Працею тішиться сила вся, Тішиться Пушик Степан, Що Чорногора вклонилася Морю й **широким степам***» [59, с.312]; його відносність до певної особи чи території: «*Вітер втішається квітами, Першим дзвінком на плаю, Дримбою і трембітою У **верховинськім краю***» [59, с.312], присвійність: «*Та пам'ятайте, земляки мої: Або загинемо за волю України, Або – нарешті! – вибором її*» [59, с. 237], створюють прийом контрасту: «*Вовк скажений вкусив тебе, **ниця росіє**, Бо ти нашої крові забагла чомусь. Хто тебе оправдає і хто зрозуміє, Психопатко? **Вкраїна – це Київська Русь!***» [59с. 254], беруть участь у формуванні художніх засобів – епітетів: «*За неньку вип'єм, за дружину – Щоб їм поменшало турбот, І за **безсмертну Україну!** За її волю і народ!*» [59, с.266].

Підсилює значення України як «рідної, своєї землі» й прийом контрасту, використовуваний автором. На протигагу рідному краю, автор подає образ країни-агресора, що увиразнює семантику чужого, ворожого: «*Вовк скажений*

вкусив тебе, **нища росіє**, Бо ти нашої крові забагла чомусь. Хто тебе оправдає і хто зрозуміє, Психопатко? **Вкраїна – це Київська Русь!**» [59, с.254].

Кількісне співвідношення вербалізаторів концепту «рідна земля» відобразимо за допомогою схеми:

Отже, підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок: у художній картині світу Степана Пушика концепт *рідна земля* є одним із ключових, що зумовлене поетичним світоглядом, творчим стилем і художньою концепцією автора. Значення мовних одиниць, що вербалізують концепт «рідна земля», ідейне навантаження досліджуваного концепту в художніх текстах, конкретизує, збагачує та увиразнює його семантичне поле, що формується довкола ключових лексем *земля*, *край*, *країна* та їх варіантах і текстуальних синонімічних рядах.

2.2. Семантика та функційне навантаження мовних засобів, що вербалізують концепт «рідна земля» в поетичних текстах Степана Пушика

Як було зазначено в підрозділі 2.1., земля є одним із архетипних символів культури, який має дуже важливе значення в українській ментальності. Аналіз

мовного матеріалу, відібраного з поетичних текстів Степана Григоровича Пушика, свідчить про те, що концепт «рідна земля» відіграє домінуючу роль у моделюванні художнього світобачення автора. Концепт рідної землі для Степана Пушика є не лише центральним поетичним образом, але й ключовим складником його світогляду. Через любов до рідної землі автор сформував не лише естетичні, а й етичні засади своєї творчості, пропагуючи ідею нерозривного зв'язку людини з її батьківщиною. Рідна земля стала метафорою глибокого зв'язку з природою, культурою і історією, що пронизує всю творчість Степана Пушика, надаючи їй глибокого патріотичного та філософського звучання.

Аналізуючи експлікацію концептуальних понять у художньому тексті, варто звертати увагу на те, що вони реалізують у них свій функційний потенціал за допомогою певних образів, що забезпечують когерентність тексту на структурному та емоційному рівнях. *Образ* – це засіб художнього узагальнення, об'єктивації дійсності, що корелює водночас із внутрішніми переживаннями та емоціями ліричного героя.

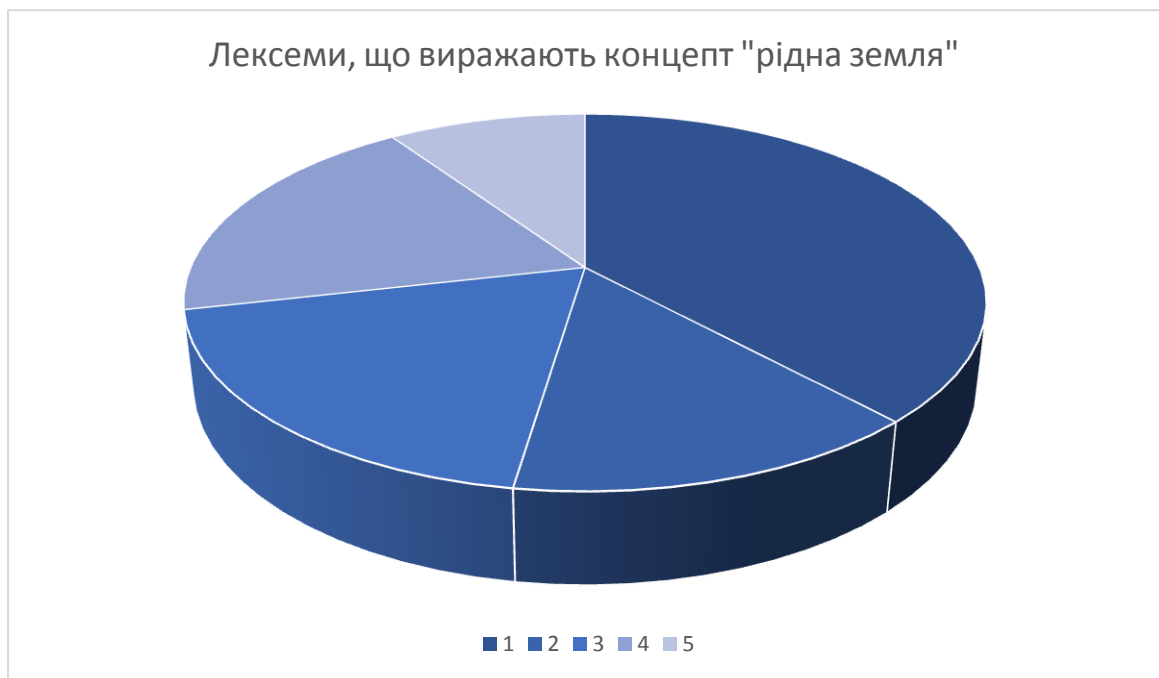
Образ рідної землі виражено за допомогою різних лексем, що є:

- 1) номінаціями на означення природного середовища (*полонина, річка, гай, луки, ліси, гори*): *«Полонинко-радосте! Веснарко! Свої очка сонні протирай. Першим громом пахне тепла хмарка. Талі води Прут несе в Дунай»* [59, с. 58];
- 2) власними географічними назвами (*Україна, Галич, Карпати, Поділля, Прут, Говерла, Чорногора, Черемош, Глухів*): *«Працею тішиться сила вся, Тішиться Пушик Степан, Що Чорногора вклонилася Морю й широким степам»* [59, с.312];
- 3) просторовими назвами (*село, хата, поріг, гостинець, стежка, каплиця*): *«Тут рідне все: каплиця, хата, І навіть цвіту білий дим»* [59, с.132];
- 4) назвами осіб (*земляк, друг, брат, мати, батько*): *«Удвох в полоні наркотичних снів Упруть байдужі погляди у стіни, І назавжди*

забракне рідних слів, Таких, як *«батько»*, *«мати»*, *«Україна»* [60, с.210];

- 5) найменуваннями предметів побуту, одягу, народної символіки (*трембіта*, *вишита хустина*): *«У селі **трембіти** трембітали: Легіня чекає полонина. Щоб розлука серденько не рвала, Біля серця примостив **хустину**»* [59, с. 58].

Періодичність вживання вищеперелічених семантичних груп слів наведемо нижче за допомогою схеми:

Художній вияв названих лексем автор посилює за допомогою різних засобів, наприклад, словотвірних, надаючи їм різного типу конотативних напластунків: *«Полонинко-радосте! Веснарко! Свої очка сонні протирай. Перишм громом пахне тепла хмарка. Талі води Прут несе в Дунай»* [59, с. 41], доповнюючи їх значеннями атрибутивними елементів, що збагачують висловлювання семантичними чи емоційними відтінками: *«Річка Луква за левадою, А за Луквою – село. **О луги – літа зеленії!** Я в **лугах** корову пас І до школи, до середньої, Бігав у вечірній час»* [60, с.35].

Тож концепт «рідна земля» у поезії Степана Пушика реалізується за допомогою системи образів, які втілюють глибокий зв'язок ліричного героя з

природним та культурним простором України. Одним із провідних образів у творчості Пушика є образ українських Карпат:

«Карпатський світ! Яка краса! П'ють небо синьо-жовті гори, Берези в золоті в лісах, Як бані київських соборів» [59, с. 249]; *«До загибелі люби Українські степи, І Карпати й Донеччину-край. Чисті очі морські, І сільські, і міські, Українські серця захищай»* [59, с. 265]; *«Як пахне ягодами полонинське літо! Кому позаздрити? Йому а чи весні? Щасливий я, що Бог створив на світі Карпати, Україну і пісні...»* [60, с.26], які постають не тільки як географічна місцевість, але й як символ рідного краю, духовного притулку. Гори у його поезіях персоніфіковані, вони «спілкуються» з людиною, стають джерелом натхнення та внутрішньої сили, виповнюються в окремий не просто географічний, але й ментальний, психологічний світ. Таким чином, образ гір підкреслює нерозривний зв'язок людини з природою та її історичним корінням, що є невід'ємною частиною ідентичності.

Крім того, велику роль у досліджуваних поезіях відіграють образи річок, лісів, полів та інших елементів ландшафту, які символізують стабільність та постійність рідної землі, попри будь-які історичні або соціальні зміни. Ці образи часто асоціюються з дитинством і спогадами про рідний край, що підсилює емоційний зв'язок ліричного героя із землею предків:

«Коли і музика, і слово Дністровські гріли береги. Бо Україна і Молдова – Щось ближче, аніж дві сестри» [59, с.50], *«Де ще є краса така на світі? Ліс, поля, хати, сади, вода, Росянисті трави соковиті, По коліна в травах – череда»* [60, с. 209]; *«В думках мій Галич, Лісів сторожа І плин поважний Ріки Дністра»*. [60, с. 167].

Ще одним важливим образом у творчості Степана Пушика є образ рідної землі як годувальниці, джерела матеріальних і духовних благ. Земля постає як щось сакральне, що потребує шанування і захисту: *«О земле рідна! І сумна, й весела! Роди нам хліб! І велетів роди! Цвітійте, співайте, кольорові села! Червенські, українські городи»* [60, с. 233].

Доповнює вищезгадані вияви концепту «рідна земля» образ дому, за допомогою якого експлікується родова та емоційна належність ліричного героя до рідної землі: *«Я додому я птах вертаюсь, Де Говерла і де Дністер. Хто там нині мене чекає? Я живий! Я в розлуці не вмер!»* [59, с. 49], *«Я з тих країв, де гідність не убили, Де є орли, а не лишень воли. Я з тих, що Україну розбудили І до свободи гідно привели»* [59, с. 345].

В українській культурі дім є багатозначним символом, який уособлює не лише фізичний простір для життя, але й духовні та моральні цінності. Передусім дім асоціюється з родинним теплом, любов'ю, взаємоповагою та підтримкою. Це місце, де панує гармонія між поколіннями, передаються традиції та моральні принципи. Крім того, дім символізує безпеку і захист від зовнішніх небезпек, оскільки людина в ньому відчуває себе захищеною, знаходить опору та підтримку близьких. У ширшому розумінні дім асоціюється з рідною землею, батьківщиною, і часто в досліджуваних текстах виступає метафорою рідного краю, з якого людина черпає силу і де знаходить свій духовний притулок: *«Летіли ластівки додому, в рідний край, А ластівка одна стомилася у леті»* [60, с. 133].

Дім також символізує спадкоємність і збереження традицій. Це простір, де з покоління в покоління передаються культурні цінності, обряди та звичаї, які формують національну ідентичність: *«І ясних очей доторкається сонячна далеч, Гостинець під гору – так в нас називають шляхи. Ти їдеш додому. До тебе всміхається Галич, Бо ти розгубила тривоги свої і гріхи»* [60, с.170]. Водночас дім часто є символом ностальгії, туги за минулим, особливо для тих, хто вимушено покинув свою землю або живе далеко від рідного краю. Таким чином, вияв концепту «рідна земля» за допомогою образу дому у Степана Пушика набуває глибокого сенсу, об'єднуючи поняття сім'ї, батьківщини, традицій і безпеки, стаючи джерелом духовної сили та гармонії.

Експлікація концепту «рідна земля» у творчості Степана Пушика демонструє, що цей концепт у поетичному просторі його творів представлено багатьма образами. Зокрема, спостерігається низка вербалізаторів, які

позначають рідну землю як сакральну сутність, початок всього існуючого, місце, що зберігає пам'ять про героїчне минуле та важкі випробування. Для ліричного героя Степана Пушика рідна земля є об'єктом поклоніння, вдячності, втіленням людських чеснот, святістю, а також родючою землею предків. Під час аналізу вербалізаторів концепту «рідна земля» можна звернути увагу на тісний зв'язок цього образу з образом народу, який виступає носієм історичної пам'яті та активним учасником як минулого, так і сучасного та майбутнього життя своєї землі.

Подальший лінгвістичний аналіз репрезентантів цих образів у творчості Пушика може бути перспективним і цікавим напрямом дослідження.

Мовні засоби, що виражають концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика, виконують низку важливих функцій: текстотвірну, оцінно-образну, когезійно-когерентну, символічну. Розглянемо кожен з них детальніше.

Однією із найважливіших є текстотвірна функція. Окремі лексеми, що представляють концепт «рідна земля» є ключовими в досліджуваних текстах. Вони виступають заголовками творів («*Є у серці моєму той біль, дорога Україно...*», «*Хоч тут лиш земля-попеличка...*», «*Так, поезія – голос землі та небес...*») чи формують образно-семантичні топіки, розгортаючи тему, закладену в цих словах. Такі мовні одиниці часто підтримуються лейтмотивними словами – синонімічними одиницями чи кореферентами, що акцентують увагу читача саме на тих реаліях, які є значущими в тексті. Наприклад, «*Хоч тут лиш земля-попеличка, Та ростуть і льони, і жита, А з-під поля б'є чиста криничка, В ній найкраща на світі вода*» [60. с. 179].

Оцінно-образна функція досліджуваних мовних одиниць полягає в тому, що вони допомагають розкрити глибокий емоційний зв'язок людини з рідною землею, відтворюючи не лише її фізичний, а й духовний вимір. У творчості Степана Пушика концепт «рідна земля» набуває особливого значення, втілюючи культурні, історичні та моральні цінності українського народу. Через поетичні образи *природи, землі, села, дому, хліба, хати* автор підкреслює не

лише географічні межі батьківщини, але й витoki власного духовного коріння, яке формує світогляд і самоідентичність людини. Вербалізація цього концепту у Пушика проявляється за допомогою через багатого лексичного і образного ряду, що відображає любов, повагу і відповідальність за свою землю: *«Ліс повстанський – до неба, А тому, зокрема, – Кожна хата – поема, Кожна хата – роман»* [60. с. 200].

Когезійно-когерентна функція концепту «рідна земля» у поетичному двотомнику Степана Пушика проявляється у тому, як цей концепт об'єднує зміст творів і формує їх смислову єдність. Концепт «рідної землі» проходить через тексти як наскрізний мотив, що забезпечує зв'язність усіх тематичних рівнів: любов до батьківщини, історичну пам'ять, зв'язок із природою і людьми. Кожен вірш взаємопов'язаний через повторювані образи, символи і мотиви, що підсилюють єдність поетичного тексту і його внутрішню логіку. Когерентність концепту «рідна земля» підкреслює глибину особистих і культурних зв'язків із батьківщиною. Земля у поетичних текстах Степана Пушика виступає не тільки фізичним простором, але й духовною категорією, яка об'єднує покоління, зберігає культуру і традиції. Таким чином, когезійно-когерентна функція концепту сприяє створенню змістової цілісності його поетичних творів, де «рідна земля» постає як центральний імператив, що зв'язує різні теми і мотиви в єдину художню систему.

Символічна функція концепту «рідна земля», вербалізованого у поетичних текстах Степана Пушика, полягає в тому, що земля виступає як багатозначний символ, який відображає не лише матеріальну, а й духовну сутність батьківщини. У поетичних текстах автора земля символізує життя, родинне коріння, історію та самобутність українського народу. Вона стає уособленням спадковості, зв'язку поколінь, а також джерелом натхнення, боротьби й страждання. Такий символічний вимір дозволяє авторові глибше передати любов до рідної землі, її важливість у формуванні особистості та національної свідомості.

Земля в поетичних текстах Степана Пушика також символізує стійкість і нескореність народу, який пережив численні історичні випробування. Вона втілює не лише простір, де живе і працює людина, але й духовний форпост, що захищає і зберігає українську культуру та мову. Символічна функція концепту підкреслює нерозривний зв'язок між землею і людиною, де земля постає берегинею традицій, моральних цінностей і національної ідентичності.

2.3. Тропеїчний вимір концепту «рідна земля» в поетичних текстах автора

Тропеїчний рівень художнього тексту є одним з найважливіших складників його поетичної структури. Тропи формують образну базу твору, дозволяючи письменникам передавати складні емоційні й смислові концепти через непрямі, художньо насичені виражальні засоби. Завдяки тропам, літературний текст стає більш насиченим, метафоричним, здатним передати багатозначність понять і глибину емоційного досвіду. Тропеїчний вимір художнього тексту є основою для побудови символіки, яка часто відіграє ключову роль у вираженні головних концептів твору, таких як, наприклад, концепт «рідна земля» в поетичній творчості Степана Пушика.

У поезії автора тропеїчний рівень особливо важливий, оскільки він створює можливість для багатогранного розуміння художніх образів. Через тропи автор може закодувати глибші смисли, надаючи звичним поняттям і словам нового звучання та символічного навантаження. Саме тропеїчна система стає базовою для розгортання концептів і ключових тем твору.

Тропи – це засоби художньої мови, за допомогою яких звичні слова і вирази набувають нового значення через образність. Серед основних видів

тропів, що використовує автор при вербалізації концепту «рідна земля», виокремлюємо метафори, епітети, порівняння, метонімію, алегорію, гіперболу та інші. Тропи дозволяють створювати унікальні, індивідуально-авторські, насичені образи, роблячи художній текст глибшим і змістовнішим. У контексті ідіостилю письменника тропи виконують важливу функцію — вони допомагають формувати ідіостиль автора, що вирізнятиме його творчість з-поміж інших митців.

Найбільш поширеним образотворчим потенціалом володіють означення, що виступають в поетичних текстах епітетами. Їх у Степана Пушика – безліч:

«Є багато світлих свят. Та не кожне тішить. Є багато хат, палат, – Рідна – найтепліша» [60, с. 47]; *«Але важко чогось на душі У полоні гірського безмежжя. Скоро вдарять по горах дощі – Усіх барв перегасять пожежі»* [60, с. 58]; *«Бо земля німа, як тебе нема, І вогнем пече зимний вітер»* [60, с. 59]; *«Ми тут горбимось не для слави. Нас тримає свята земля. Ми – стійкі будівничі Держави, В нас не руки – душа в мозолях»* [60, с. 68]; *«І хата чулася багата, Бо щедрували під вікном, Я по вечері біг з відром Вина йорданського набрати»* [60, с. 72].

Варто звернути увагу також на те, як автор вдало конструює порівняльні конструкції, використовуючи як традиційні фольклорні образи, так й унікальні, індивідуально-авторські: *«Після смерті побачать твій шлях, Твоє море безмежне і берег. Ти – флюяра у Божих руках На високій Говерлі»*; *«Ти любив і жінок, і вино, А над буднями линув, мов сокіл, Розумів, що клітки і багно – Не для сильних й високих»* [60, с.270]; *«Та жодна із річок не пересохла В Карпатах. Хоч зміліли, Боже мій, І жебонять, немов старці, потоки. Це бачу я, уже немолодий»* [60, с.109]; *«Немов андріївські хрести, Доріг байдужі перехрестя, Що мріють світ розіп'ясти Во ім'я ситості й безчестя»* [60, с.137].

Мовні одиниці, що виражають концепт «рідна земля», у поетичних текстах Степана Пушика, часто є метафоричними, формують тропи – метонімію та алегорію. Так, *рідна земля* в його поезії метафоризується як мати, годувальниця або захисниця. Такі метафори дозволяють підкреслити

життєдайну роль землі, її значущість як для окремої людини, так і для всього народу. Земля для Степана Пушика – це не просто фізичний простір, а символ духовного й історичного коріння, що передається через покоління: *«Ця дорога предків моїх і моя, Відпочиває в свята, трудиться в будні. Промовляє мені моя рідна земля: «Ця також добрий шлях у майбутнє» [60, с.26]; «Коли прийду на рідний берег, То воскресає, як давно: На Щедрий вечір по вечері У ріках всіх тече вино»; «Земля прокинулась зі сну, І стало легко. Берези слухають весну, Що йде здалека» [60, с.21].*

Метонімія у Степана Пушика використовуються для того, щоб позначити рідну землю через окремі її частини, такі як поля, ліси, гори, які виступають як символи цілого. Наприклад, «карпатські гори» можуть позначати не тільки певний географічний об'єкт, але й цілу культурну спадщину українського народу. Alegорія, наприклад, також відіграють важливу роль у вираженні концепту «рідна земля», перетворюючи її на символ боротьби за свободу, відродження та збереження національної ідентичності: *«Гір Карпат невмируща мова Я їх, як діток малих, любив. То не гори – Золота Підкова, Що кінь Велета загубив» [60, с.49]; «Синім сном снять ліси і гаї, Білим сном – полонини. Де літа розцвітали мої, Обмерзають малини» [60, с.294]; «Хоч до річки серпанок тулиться, Не знайти, як раніше, хруща. Спів юначий забула вулиця, Замерла вкраїнська душа» [60, с.138].*

Використовуючи прийом контрасту, Степан Пушик насичує свої вірші прийомом антитези: *«А хтось мене диким хотів би зробить над Дністром. О, скільки брехні вороги про мій край написали! Та, вороже клятий, твій предок ще був із хвостом, Коли мої предки орали й міста будували» [60, с.189],* або ж досягає певного семантичного протиставлення за допомогою прийому гри слів, що мають спільну внутрішню форму: *«Хоч місто є Глухів, але не глухі Там люди, і щедра земля. Поїхав й вернувся назад іздала Цей музики верх із верхів» [59, с. 156].*

Таким чином, тропи в поезіях Пушика створюють багатий символічний простір, у якому концепт «рідна земля» набуває глибоких значень і відображає

широкий спектр емоційних і культурних асоціацій, що стають центральним мотивом його творчості.

У поетичних текстах Степана Пушика названі тропи виконують такі основні функції:

- 1) *емоційно-експресивну* (тропи допомагають підсилити емоційне навантаження тексту, дозволяючи передати складні почуття і відтінки настрою. Наприклад, метафора «земля – мати» викликає у читача асоціації з турботою, захистом і теплом, підкреслюючи глибоку емоційну прив'язаність до рідної землі);
- 2) *сміслоутворювальну* (за допомогою тропів автор розширює значення конкретних образів, надаючи їм символічного характеру. Наприклад, «земля» може виступати не просто як географічний об'єкт, а як символ нації, культури, боротьби за свободу, що додає тексту багатства та глибини);
- 3) *когнітивну* (тропи є інструментами для структурування та передавання знань і досвіду. Використовуючи метонімію, автор замінює частину цілого, наприклад, Карпати позначають всю Україну, що сприяє конденсації сенсу і спрощує його сприйняття);
- 4) *культурну* (тропи в поезіях Степана Пушика відображають національну культурну пам'ять і спадщину, що дозволяє включити в текст глибокі культурні коди, зрозумілі носіям певної культури. Земля символізує не лише рідний дім, але й історичну та культурну спадщину українського народу);
- 5) *образотвірну* (метафори й алегорії допомагають створити яскраві, виразні образи, які запам'ятовуються і вражають уяву читача. Вони змальовують перед очима реципієнта картини рідної землі, природи, історії, роблячи текст більш зорово насиченим і живим).

Отже, художні засоби, що вербалізують концепт «рідна земля» у поетичних текстах Степана Пушика, допомогли авторові створити глибокі образи

природи, історії та національної ідентичності. Вони наповнили його вірші емоційною насиченістю та виразністю, підкреслюючи символізм та багатопластовість тексту. Завдяки тропам Степан Пушик відтворив не лише зміст, але й почуття, дозволяючи читачеві зануритися в глибокі роздуми про долю України та українського народу.

Висновки до розділу 2

Концепт «рідна земля» є традиційним і одним із найбільш продуктивних у текстах українських поезій, оскільки є семантично поліаспектним і виконує в досліджуваних текстах вагому смислотвірну роль. Названий концепт є одним із ключових у поетичній творчості Степана Пушика та вербалізується за допомогою різних лінгвістичних одиниць, які можна згрупувати за структурними, семантичними та стилістичними ознаками. Найбільшою мірою концепт «рідна земля» в поетичних текстах автора експліковано за допомогою лексем *Батьківщина, дім, земля, край, Україна*.

Лексичні одиниці, що допомагають вербалізувати аналізований концепт беруть активну участь у формуванні художніх засобів та образів, містять глибокий літературний і культурний підтексти, що сприяє посиленню художнього ефекту та визначає ідіостиль автора.

У поетичних текстах Степана Пушика концепт «рідна земля» виражається через різнотипні художні засоби, які підкреслюють глибокий зв'язок людини з природою, історією та культурою рідного краю. Автор широко використовує епітети, метафори, порівняння та символіку, які

допомагають створити образ землі як живої істоти, з якою ліричний герой відчуває духовну єдність. Земля для Степана Пушика є не лише як фізичним простором, але й як джерелом сили, ідентичності та мудрості предків.

РОЗДІЛ III

ПОЕТИЧНІ ТЕКСТИ СТЕПАНА ПУШИКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

3.1. Поняття «концепт» на уроках української мови в школі

Термін «концепт» у школі спеціально не вивчається. Це не передбачено програмою, однак поняття, що маніфестуються ним, є важливими при викладанні української мови. Особливого значення це набуває у старших класах в межах поглибленого вивчення відомостей про аналіз тексту, а також під час опанування стилістики як розділу мовознавства. Наприклад, у підручнику з української мови О. Авраменка [1], поняття «концепт» уживається як приклад слова зі стилістично забарвленої лексики – її книжного підвиду. У підручнику за редакцією М. Пентилюк [56] йдеться про концепти в межах уроків розвитку зв'язного мовлення.

Для вивчення концептів у школі (щоб охопити якомога більше методичного матеріалу, нами обрано 11 клас) не відведено окремих годин,

проте терміни «поняття» чи «концепт» використовуються під час навчального процесу української мови в таких аспектах:

- *лінгвістичний*: концепти розглядаються як складники мовної картини світу. Учні вивчають, як слова та вирази відображають певні уявлення, ідеї чи феномени (наприклад, «рідна земля», «свобода», «незалежність»), які формують національну свідомість та культуру;
- *культурний*: концепти часто пов'язані з певними цінностями, традиціями, символами народу. На уроках учні можуть досліджувати, як різні концепти (наприклад, «дім», «сім'я», «батьківщина») виражають культурні та духовні цінності українського народу;
- *літературний*: концепти відіграють важливу роль у художніх текстах, і під час їх аналізу учні дізнаються та ознайомлюються, як письменники вербалізують різні концепти через образи, метафори, символіку. Наприклад, під час вивчення поезії або прози українських авторів можна аналізувати такі концепти, як *рідна земля, боротьба, воля, незалежність* тощо;
- *філософський*: у старших класах учні можуть поглиблено аналізувати концепти, пов'язані з філософськими категоріями *життя, смерті, моралі, любові*, що розкриваються в текстах. Вивчення концептів допомагає учням краще зрозуміти світогляд авторів та їхні ідеї.

Таким чином, вивчення концептів у шкільній програмі дозволяє учням не лише аналізувати мову художніх текстів, а й глибше усвідомлювати культурні та духовні цінності, закладені в них. Розглянемо цей процес більш детально.

Формування навичок навчання передбачає розвиток креативного та критичного мислення, що допомагає перетворювати теоретичні й практичні знання на стратегії розв'язання нових завдань, а також трансформувати нові знання та вміння у власний досвід. У цьому контексті відбувається становлення когнітивного підходу до викладання української мови. Суть цього підходу полягає в оволодінні мовними одиницями як інструментом пізнання і формування мовної та концептуальної картин світу, що дозволяє створювати

індивідуальний образ світу в уяві кожного учня. Основна мета – навчити учнів використовувати мовні засоби як концепти, які відображають глибинні смислові структури тексту, розкриваючи мотиви та наміри автора. Це сприяє формуванню вмінь правильно сприймати текстову інформацію та створювати власні тексти з урахуванням комунікативних цілей. Важливо розвивати пізнавальну активність учнів і акцентувати увагу на формуванні учня як активного мовця, здатного ефективно брати участь у мовленнєвій діяльності в різних сферах спілкування [45, с.80].

На думку І. Кучеренко, найважливішим засобом вивчення концептів школярами є виконання комунікативних вправ: «Комунікативні вправи є ефективним методом навчання, який допомагає учням підготуватися до вербальної комунікації, стимулює спілкування, максимально наближене до реальних життєвих ситуацій, та передбачає активну мовленнєву діяльність. Ці вправи слід виконувати, опираючись на культурно зразкові й естетично цінні тексти, враховуючи лінгвокультурні особливості та національні традиції українського народу. Важливо використовувати мовленнєві етикетні формули та ідіоми, які мають значний риторичний потенціал і містять безліч правил спілкування, перевірених поколіннями.

Риторичні вправи спрямовані на системний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, аудіювання, письмо) та формування спеціальних риторичних навичок. Вони включають підготовку до публічних виступів, планування власного висловлювання (вибір теми, формулювання цілей, підбір інформації); створення комунікативно доцільних, змістовних і виразних текстів; правильний вибір мовних засобів залежно від ситуації спілкування; оцінку чужих текстів з погляду риторичної ефективності та мовного оформлення; аналіз комунікативної ситуації та аудиторії; володіння технікою усного мовлення (інтонація, темп, тон); використання переконливих аргументів для захисту своєї позиції; дотримання правил мовленнєвого етикету» [45, с.69].

Мовознавці вважають, що комунікативні вправи мають бути інтегровані у весь навчальний процес у школі, забезпечуючи зв'язок між мовним та мовленнєвим матеріалом і комунікативними ситуаціями, тобто базуватися на ситуаційному підході.

Серед різних типів комунікативних завдань можна виділити основні:

- взаємодія зі співрозмовником;
- спілкування з аудиторією;
- звернення до адресата графічного тексту;
- сприйняття графічного тексту;
- взаємодія зі звуковим текстом і його автором.

Важливо, щоб учитель ретельно планував ці вправи, враховуючи тему та мету уроку, а також впроваджував їх на всіх типах уроків рідної мови: комплексно на уроках розвитку комунікативних навичок і частково на аспектних уроках [45, с. 86].

На уроках української мови під час вивчення концептів вчитель-словесник має враховувати декілька ключових аспектів для ефективного засвоєння матеріалу. По-перше, важливо пояснити учням, що концепти є одиницями національної мовної картини світу, які містять у собі культурні, історичні та соціальні особливості народу. Наприклад, концепт «воля» в українській ментальності має особливе значення через історичну боротьбу за незалежність.

По-друге, концепти тісно пов'язані з мовою та світоглядом. Дослідники, такі як С. Ажнюк, наголошують, що концепти допомагають зрозуміти, як людина сприймає світ і якими категоріями мислить. Дослідниця О. Селіванова зазначає, що концепти є містком між мовою і культурою, тому їхнє вивчення потребує залучення різних дисциплін, таких як історія та культурологія [62, с.100].

Щоб активізувати комунікативну діяльність учнів, необхідно створювати ситуації для дискусій та обговорень. Наприклад, аналізуючи художні твори або

обговорюючи національні особливості, можна акцентувати увагу на значенні певних концептів у сучасному житті. Таким чином, вивчення концептів на уроках української мови вимагає інтеграції культурних, лінгвістичних та світоглядних аспектів, що сприятиме глибшому розумінню мови й культури.

Важливо також звертати увагу на розмежування термінів *поняття/концепт*, а також *концепт/лексема*. На цьому наголошує М. Полюжин: «на думку сучасних дослідників, будова концепту відрізняється не тільки від структури поняття, а й від відмінностей, які зводяться до того, що:

- концепт має пласти, а лексеми – семеми;
- концепт має зміст, а лексеми – семантику;
- концепт містить компоненти у вигляді концептуальних ознак, а семеми – компоненти значення (семи);
- концепт глобальний, хоча жорстко не структурований, на відміну від словесної чи фраземної семантики. Його глобальність пояснюється активною динамічною роллю в процесі мислення людини. Цілісно функціонуючи в мовленні, він повністю актуалізується в сполученні з іншими концептами й відштовхується від них» [57, с.82].

Отже, вивчення концептів на уроках української мови відіграє важливу роль у формуванні мовної компетентності учнів і виконує такі ключові функції:

- 1) *пізнавальну* (допомагає учням глибше зрозуміти національну мовну картину світу);
- 2) *когнітивну* (розвиває мислення учнів, сприяє порівнянню, систематизації та аналізу інформації, стимулює інтелектуальну діяльність, допомагає зрозуміти зв'язок між мовою і реальністю, сприяє розвитку критичного мислення);

- 3) *комунікативну* (розвиває здатність ефективно спілкуватися та виражати думки, почуття й погляди в національно-культурному контексті, підвищує рівень мовної та мовленнєвої компетенції учнів);
- 4) *виховну* (формує національну свідомість, любов до рідної мови і культури, допомагає учням усвідомити національні цінності, історичні й культурні традиції свого народу, сприяє формуванню патріотизму та особистої ідентичності).

3.2. Особливості використання поетичних текстів Степана Пушика, що презентують концепт «рідна земля», на уроках української мови в школі

Пояснюючи учням поняття концепту як мовознавчого терміна, вчителєві-словеснику варто насамперед звернути увагу на:

- *відмінність концепту та поняття* (поняття – це категорія, яка об'єднує певну кількість характеристик і ознак об'єкта, концепт – термін ширший, він містить у собі не лише раціональне значення, але й асоціації, культурний та емоційний контексти, які пов'язані з певним словом або явищем у свідомості людини.

- *культурний аспект концепту*: концепт має особливе місце у мовній картині світу. Варто пояснити учням, що він відображає національну ментальність, історичний досвід та культурні традиції. Наприклад, концепти «воля», «хліб», «земля» для українців мають глибокий історичний і культурний зміст;

- *концепт як багатопластовий феномен*: необхідно розтлумачити школярам, що кожен концепт включає декілька рівнів:

- 1) лінгвістичний (значення слова у мові);
- 2) культурний (традиції, пов'язані з цим словом);
- 3) емоційний (почуття, які викликає це слово);
- 4) індивідуальний (персональне сприйняття);

- *роль концептів у спілкуванні*: концепти впливають на розуміння міжкультурної комунікації. Наприклад, деякі слова в

українській мові можуть мати інші концептуальні відтінки в іншій культурі.

Формуючи завдання для вивчення концепту «рідна земля», вербалізованого в поетичній творчості Степана Пушика, ми звертали увагу саме на це, основним завданням розробки методичних вказівок стало навчити учнів усвідомити, що концепти відображають національну та індивідуальну мовну картину світу, формують світогляд та впливають на сприйняття реальності.

Для аналізу ми обрали аудиторію учнів 11 класу, оскільки учні цієї вікової категорії вже мають достатній навчальний досвід, що дозволяє більш глибоко засвоювати концептуальні знання. Також для учнів цього класу можна сформулювати найбільшу кількість завдань, які стосуються вивчення складних концептів, що сприятиме їхньому інтелектуальному розвитку та підготовці до подальшої освіти.

Систему завдань наводимо нижче.

Завдання 1. Зіставте вербальний та візуальний вияв концептів за поетичними рядками Степана Пушика

А) *«На край світу втече, аж у лядські краї, З нею в Польщу змандрують і слуги, і діти. Та залишаться в Галичі люди її, Бо ж на вогнищі Настя повинна згоріти!»;*

Б) *«Красо Карпат, мій гаю-маю, Цить, не шуми й не щебечи»;*

В) *«Ти так дивишся на мене, рідна хато, Мов спитати хочеш про світи. У світах осель було багато – Не було теплішої, ніж ти»;*

Г) *«О, Кий! О, Хорив! Дивний Щек! Не берусь Шукати братів серед антів, склавинів, сколотів. Ми маємо куций літопис про Київську Русь. І маєм пустелю – до грецьких книжок Геродота»*

Завдання 2. Прочитайте поетичні рядки Степана Пушика. Зверніть увагу на підкреслені слова.

*«Ця дорога предків моїх і моя, Відпочиває в свята, трудиться в будні. Промовляє мені моя **рідна земля**: «Ця також добрий шлях у майбутнє» [«В полі рідному серед пшениць», с. 25].*

Виконайте завдання:

- З'ясуйте значення слова *земля* в етимологічному словнику.
- У якому значенні вжито це слово в наведених рядках?
- Які почуття, асоціації виникає у вас це слово?

Завдання 3. Напишіть есе за поетичними рядками Степана Пушика *«Мій краюно – рідний рате, Завше пам'ятай: В кожного – найкращі мати, Рідна мова й край!»*. Використайте приклади з власного життя, літератури або історії України.

Завдання 4. Проаналізуйте фразеологізми, пов'язані з рідною землею (*аж у землю вкинути, бити ломом об землю, вросли в землю, в сирій землі гнити, земля обітована, стерти з лиця землі*). Розкрийте їхнє значення та походження.

Завдання 5. Проаналізуйте складнопідрядне речення. Поясніть, як ви розумієте його зміст.

*«Ти так дивишся на мене, **рідна хато**, мов спитати хочеш про світи»*

Завдання 6. Уважно прочитайте уривок з поетичного тексту на тему любові до рідної землі. Випишіть дієслова і визначте їх форми (вид, час, особу тощо):

«Я не боюсь за Україну вмерти, Лиш хай вона для правнуків живе!» [59, с. 225].

Завдання 7. Прочитайте поетичні рядки Степана Пушика. Складіть лексичне поле на тему «рідна земля», поясніть зв'язок цих слів з головною думкою, відбитою у творі.

- *«А я скажу: «Людино, Було ще з правіків: Хто жив для Батьківщини, Прожив той сто життів» [59, с. 270].*
- *«То була не слава пустодзвінна! Всю планету сколихнула вість, Як проголосили Україну Самостійну триста сорок шість!» [59, с. 273].*
- *«Своя Україна Немов би і ніби не наша!» [59, с. 274].*
- *«Нащадку, на землі цій будь, Достойним сином України» [59, 301].*
- *«На край світу втече, аж у людські краї, З нею в Польщу змандрують і слуги, і діти. Та залишаться в Галичі люди її, Бо ж на вогнищі Настя повинна згоріти!» [60, с. 20].*
- *«То сніг, то дощ, то сонце світить ясно, І Бог на гори дивиться з вікна. Це край його – Гуцульщина прекрасна, Та є ще в неї інша сторона» [59, с. 101].*

Завдання 8. Виберіть три іменники, що вербалізують концепт «рідна земля», виконайте їх морфологічний розбір, визначаючи рід, число, відмінок, відміну.

- *«Хоч місто є Глухів, але не глухі Там люди, і щедра земля. Поїхав й вернувся назад іздала Цей музики верх із верхів» [59, с. 156].*
- *«Поговориш – і легко, мов ниву розорано плугом, І добірне зерно прийняла в чорне лоно земля» [60, с. 175].*
- *«Хоч тут лиш земля-попеличка, Та ростуть і льони, і жита, А з-під поля б'є чиста криничка, В ній найкраща на світі вода» [60, с. 180].*

Завдання 9. Напишіть статтю для шкільної газети на тему «Значення рідної землі для кожного українця», дотримуючись норм публіцистичного стилю. Уведіть до тексту цитати з поезій Степана Пушика.

Завдання 10. Напишіть коротке есе на тему «Рідна земля у поезіях Степана Пушика»

Завдання 11. Визначте, які стилістичні (художні) засоби формують підкреслені слова:

- *«Нехай злітають – юні, як орли, І вірять, що минуть часи куревські. І знають, що в усі часи були **Великі Нестори, Шевченки й Котляревські**» [59, с.326];*
- *«Отямсь і пробудись, **Вкраїно невесела!** Вкраїно, це – не я, а серця мого біль!» [59, с. 327];*
- *«День наш великий! **Вкраїна воскресне**, Так як Христос на Великдень воскрес» [60, с. 296].*
- *«Своя Україна **немов би і ніби не наша!**» [60, с. 274].*

Завдання 12. Мозковий штурм «Що для мене означає рідна земля?». Учні в групах створюють асоціативні карти, на яких записують свої асоціації з поняттям «рідна земля». Потім обговорюють результати в класі, порівнюючи з уявленнями, «закладеними» у віршах Степана Пушика. Ціль – розвинути вміння аналізувати власне ставлення до рідного краю та порівнювати його з поетичними образами.

Завдання 13. Дослідження-порівняння. Порівняйте образ рідної землі в поезії Степана Пушика та сучасних поетів, випишіть цитати (рекомендуємо звернути вагу на творчість І. Малковича, Я. Ткачівського, Б. Томенчука, Т. Прохаська).

Завдання 14. Здійсніть фонетичний аналіз підкреслених слів: *«Та невже зозулиця й орлів зачарує? Будуть слухати лік **українські гайі**. Тільки сиза хитрунка гнізда не будує. Бо їй добре у наших лісах без сім'ї» [60, с. 40].*

Завдання 15. Визначте, яким членом речення виступає підкреслене слово:

- *«Нащадку, на землі цій будь, Достойним сином **України**» [60, 301]*
- *«О тополе-околице! О, раїно! Ти не бійся, що зима йде в **Україну...**» [60, с. 136]*

- «Є багато світлих свят. Та не кожне тішить. Є багато хат, палат, – **Рідна** – найтепліша» [60, с.47].

Завдання 16. Визначте, якою частиною мови виступає підкреслене слово:

- «За **чуже і рідне** Свій стріляв у свого За Москву і Київ І за віру-стяг» [60, с. 323].
- «Ген-ген мої гори! Вони мені вірять, як сину! Ген-ген мої весни, яких вже не буде повік! Я й не сумніваюсь: воскресне **моя** Україна! І люди підтвердять, що чесний я був чоловік!» [60, с.162].
- «Не кращі, ні, заморські авеню. Що Бог нам дав, за те кажи спасибі. Бо гріє **жар** вкраїнського вогню В окопах, бункерах і криївках-колибах» [60, с. 257].

Завдання 17. Підкресліть однорідні члени речення. До яких частин мови вони належать, яку синтаксичну роль виконують?

«До загину люби Українські стети, І Карпати й Донеччину-край. Чисті очі морські, І сільські, і міські, Українські серця захищай» [59, с. 265]. «Країна буків, тисів і ялиць, Гірських плаїв, де неймовірно круто й слизько. Звідсіль далеко дуже до столиць, Зате до сонця золотого близько» [59, с. 257].

Тож художні тексти Степана Пушика, в яких вербалізовано концепт «рідна земля», мають важливе значення. Вони не лише є основою для створення методичних завдань різної складності та тематики, але й виступають важливим виховним і пізнавальним матеріалом. Такі тексти сприяють формуванню національної свідомості, любові до природи, розумінню культурних та історичних цінностей рідного краю, а також розвивають естетичне сприйняття та критичне мислення у читачів.

Висновки до розділу 3

Вивчення концептів на уроках української мови, навіть якщо їх немає в шкільній програмі, має важливе значення для розвитку учнів. Концепти є глибокими культурними та мовними одиницями, що допомагають розкрити

національні цінності, ментальні особливості та світогляд українців. Їхнє вивчення сприяє кращому розумінню мови як живого інструменту, який відображає історичний і культурний контексти. Крім того, концепти допомагають формувати мовну компетенцію, розвивають критичне мислення та виховують свідомих громадян, здатних розуміти і цінувати глибинні сенси, закладені в рідній мові.

Вивчення концептів на уроках української мови відіграє важливу роль у формуванні мовної компетентності учнів одинадцятого класу. Формуючи навчальний матеріал до занять, учителю-словеснику варто звертати увагу на системність підходу до вивчення концептів, урахувати внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки, комбінувати завдання за рівнями складності відповідно до вікових і когнітивних здібностей школярів.

Художні тексти Степана Пушика, в яких відображено концепт «рідна земля», відіграють важливу роль. Вони слугують не лише основою для створення методичних завдань різної тематики та рівня складності, але й є значущим виховним і пізнавальним інструментом. Ці тексти допомагають формувати національну свідомість, любов до природи, розуміння культурних та історичних надбань рідного краю, а також сприяють розвитку естетичного сприйняття й критичного мислення учнів.

ВИСНОВКИ

Вивчення концептів є актуальною проблемою українського мовознавства, що зумовлена низкою причин, пов'язаних із дослідженням природи мови, культури та мислення. Ці ментальні утворення розглядаються ученими в різних аспектах. Концепти в лінгвістиці – це своєрідні одиниці ментального лексикону, які несуть глибоке культурне та когнітивне навантаження. Вони відображають специфіку національного світобачення, історії, традицій і цінностей. Концепти постійно змінюються під впливом соціальних, політичних, культурних і технологічних чинників, вивчення яких допомагає краще зрозуміти еволюцію мови та суспільства, особливо в сучасних умовах.

Порівняльне вивчення концептів в українській та інших мовах дозволяє виявити унікальні риси національної культури та мислення. Наприклад, концепт «рідна земля» в українській культурі має глибший символічний характер, ніж подібні поняття в інших мовах. Нарешті, концепти є ключовими елементами в когнітивній лінгвістиці, оскільки вони допомагають зрозуміти, як люди структурують свій досвід і знання через мову. Дослідження їх сприяє кращому розумінню когнітивних процесів, що стоять за створенням і сприйняттям смислів. Концепти є багатопластовим феноменом, який поєднує лінгвістичні, культурні та когнітивні аспекти. Їхнє вивчення дозволяє краще зрозуміти як специфіку української мови, так і її значущість у ширшому культурному контексті.

Основними ознаками концепту є: *когнітивність* (він є частиною процесів мислення і пізнання); *ментальність* (кожен концепт має певну структуру у свідомості носія мови, яка може бути складною чи простою, залежно від досвіду); *абстрактність* (концепти можуть охоплювати як конкретні речі, так і абстрактні поняття, що визначає рівень їх узагальненості); *культурна специфічність* (відображає особливості певного народу чи окремої соціальної групи); *інтегративність* (поєднує раціональні та емоційні аспекти); *полісемантичність* (концепти можуть виражати різну семантику, залежно від контексту чи культурних умов, що робить їх багатозначними); *динамічність* (концепт змінюється під впливом історичних, соціальних і культурних факторів); *міждисциплінарність* (його досліджують не лише в лінгвістиці, але й у когнітивних науках, філософії та культурології).

Концепти відіграють важливу роль у творенні художнього тексту як дискурсу, оскільки вони є ключовими елементами, що вибудовують його смисловий, культурний і емоційний зміст. Їх значення полягає в опредметненні ідеї та теми твору. Вони дозволяють письменникові передати глибинні значення і філософські ідеї через образи, метафори та символи, закладені у художньому творі; часто використовувані концепти *свобода, любов, рідна*

земля, залежно від контексту, можуть по-різному інтерпретуватися та викликати в читача різні емоційні реакції.

У художніх текстах концепти формують символічні образи, у яких заковано багаторівневий смисл, що відкриває глибокі художньо-образні пласти тексту, дозволяючи читачеві через художню мову осмислити світогляд автора або епохи. Проведене дослідження засвідчило: в українських художніх текстах концепт «земля» може символізувати не тільки фізичну територію, а й поняття *батьківщини, коріння, духовності*. Концепти є засобом передачі культурних кодів і національних особливостей: через них відображається специфіка національного світосприйняття, що робить текст унікальним і збагачує його культурними відтінками. Це особливо важливо для української літератури, яка часто будує свою ідентичність навколо таких концептів, як *воля, народ, соборність, рідна земля*. Також концепти допомагають створити глибокий емоційний зв'язок між текстом і читачем.

Концепти є структурними і смисловими одиницями, які не тільки формують художній текст, а й збагачують його глибокими смислами, емоційною виразністю та культурною ідентичністю. Вони є інструментом, за допомогою якого письменник передає своє бачення світу, залишаючи відкритими можливості для багатогранного сприйняття читачем.

Матеріал проведеного дослідження дає підстави стверджувати: концепт «рідна земля» є продуктивним в українській мовній картині світу, характеризується полісемантичністю. Він же є ключовим і в поетичних текстах Степана Пушика. Поетичний двотомник «Я для України жив» налічує понад 150 мовних одиниць, що вербалізують названий концепт. Їх класифіковано за різними принципами: структурним, семантичним і стилістичним. Найбільшою мірою концепт «рідна земля» у творчості автора експліковано за допомогою лексем *край, Україна, земля, Батьківщина, дім*. За семантичним критерієм досліджувані засоби вираження концепту поділено на такі групи:

1) номінації на означення природного середовища (полонина, річка, гай, луки, ліси, гори): *«Полонинко-радосте! Веснарко! Свої очка сонні протирай. Першим громом пахне тепла хмарка. Талі води Прут несе в Дунай»* [59, с. 58];

2) власні географічні назви (Україна, Галич, Карпати, Поділля, Прут, Говерла, Чорногора, Черемош, Глухів): *«Працею тішиться сила вся, Тішиться Пушик Степан, Що **Чорногора** вклонилася Морю й широким степам»* [59, с.312];

3) просторові назви (село, хата, поріг, гостинець, стежка, каплиця): *«Тут **рідне все: каплиця, хата, І навіть цвіту білий дим**»* [59, с.132];

4) назви осіб (земляк, друг, брат, мати, батько): *«Удвох в полоні наркотичних снів Упруть байдужі погляди у стіни, І назавжди забракне рідних слів, Таких, як **«батько», «мати», «Україна»**»* [60, с.210];

5) найменуваннями предметів побуту, одягу, народної символіки (трембіта, вишита хустина): *«У селі **трембіти** трембітали: Легіня чекає полонина. Щоб розлука серденько не рвала, Біля серця примостив **хустину**»* [59, с. 58].

У поетичних текстах Степана Пушика концепт «рідна земля» виражається за допомогою різних тропеїчних засобів, які підкреслюють глибокий зв'язок людини з природою, історією та культурою рідного краю. Автор широко використовує епітети (*«То сніг, то дощ, то сонце світить ясно, І Бог на гори дивиться з вікна. Це край його – **Гуцульщина прекрасна, Та є ще в неї інша сторона**»*), метафори (*«Я з **тих країв**, де навіть гори б'ються. Де ріки свій розгін удаль беруть. Де квіти мужніх, що не продаються, – Не в горицях – на скалищах ростуть»*), метонімію (*«Про них ти напишеш, мій друже, книжки, Аби **прочитали Дінець і Карпати**. А є й в Антарктиді твої земляки – Про центр континенту зумій розказати»*), порівняння (*«**Громи зблискують, наче мечі, Відгомінням тріскучим грають, Бо породжують хмари дощі, Щоб **пишалась земля урожаєм****»*) та символіку, які допомагають створити образ землі як живої істоти, з якою ліричний герой відчуває духовну єдність. Земля

для Степана Пушика є не лише як фізичним простором, але й джерелом сили, ідентичності та мудрості предків.

Мовні засоби, що виражають концепт «рідна земля», у поетичних текстах Степана Пушика виконують низку *важливих функцій*:

- *текстотвірну* (окремі лексеми, що представляють концепт «рідна земля», є ключовими в досліджуваних текстах. Вони виступають заголовками творів («Є у серці моєму той біль, дорога Україно...», «Хоч тут лиш земля-попеличка...», «Так, поезія – голос землі та небес...») чи формують образно-семантичні топіки, розгортаючи тему, закладену в цих словах. Такі мовні одиниці часто підтримуються лейтмотивними словами – синонімічними одиницями чи кореферентами, що акцентують увагу читача саме на тих реаліях, які є значущими в тексті. Наприклад, «Хоч тут лиш земля-попеличка, Та ростуть і льони, і жита, А з-під поля б'є чиста криничка, В ній найкраща на світі вода» [60. с. 179].
- *оцінно-образну* (концепти допомагають розкрити глибокий емоційний зв'язок людини з рідною землею, відтворюючи не лише її фізичний, а й духовний вимір. У творчості Степана Пушика концепт «рідна земля» набуває особливого значення, втілюючи культурні, історичні та моральні цінності українського народу. Через поетичні образи *природи, землі, села, дому, хліба, хати* автор підкреслює не лише географічні межі батьківщини, але й витoki власного духовного коріння, яке формує світогляд і самоідентичність людини. Вербалізація цього концепту у поетичних текстах Степана Пушика проявляється за допомогою багатого лексичного й образного ряду, що відображає любов, повагу і відповідальність за свою землю: «Ліс повстанський – до неба, А тому, зокрема, – Кожна хата – поема, Кожна хата – роман» [60. с. 200]);
- *когезійно-когерентну* (концепт об'єднує зміст творів і формує їх смислову єдність. Концепт «рідна земля» проходить через тексти як наскрізний мотив, що забезпечує зв'язність усіх тематичних рівнів: любов до батьківщини, історична пам'ять, зв'язок із природою і людьми. Кожен

вірш взаємопов'язаний через повторювані образи, символи і мотиви, що підсилюють єдність поетичного тексту і його внутрішню логіку. Когерентність концепту «рідна земля» підкреслює глибину особистих і культурних зв'язків із батьківщиною. Земля у поетичних текстах Степана Пушика виступає не тільки фізичним простором, але й духовною категорією, яка об'єднує покоління, зберігає культуру і традиції. Таким чином, когезійно-когерентна функція концепту сприяє створенню змістової цілісності його поетичних творів, де «рідна земля» постає як центральний імператив, що зв'язує різні теми і мотиви в єдину художню систему);

- *символічну* (концепт «рідна земля» виступає як багатозначний символ, який відображає не лише матеріальну, а й духовну сутність батьківщини. У поетичних текстах автора земля символізує життя, родинне коріння, історію та самобутність українського народу. Вона стає уособленням спадковості, зв'язку поколінь, а також джерелом натхнення, боротьби й страждання. Такий символічний вимір дозволяє авторові глибше передати любов до рідної землі, її важливість у формуванні особистості та національної свідомості).

Вивчення концептів на уроках української мови, навіть якщо їх немає в офіційній шкільній програмі, є надзвичайно важливим для розвитку учнів. Концепти – це культурно й мовно насичені одиниці, які розкривають національні цінності, менталітет та світогляд українського народу. Вивчення таких понять сприяє глибшому розумінню мови як динамічного засобу комунікації, що відображає історичні та культурні реалії. До того ж, концепти допомагають розвивати мовну компетенцію, критичне мислення і формують громадянську свідомість, здатну розуміти й цінувати приховані сенси, закладені в рідній мові.

Особливу роль у формуванні мовної компетенції учнів одинадцятого класу відіграє вивчення концептів на уроках української мови. У процесі підготовки навчальних матеріалів учителеві-словеснику варто звертати увагу на

системний підхід до вивчення концептів, враховуючи внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки, а також підбирати завдання різного рівня складності, орієнтуючись на вікові та когнітивні особливості учнів.

Вивчення концептів на уроках української мови відіграє важливу роль у формуванні мовної компетентності учнів і виконує такі ключові функції: *пізнавальну* (допомагає учням глибше зрозуміти національну мовну картину світу); *когнітивну* (розвиває мислення учнів, сприяє порівнянню, систематизації та аналізу інформації, стимулює інтелектуальну діяльність, допомагає зрозуміти зв'язок між мовою і реальністю, сприяє розвитку критичного мислення); *комунікативну* (розвиває здатність ефективно спілкуватися та виражати думки, почуття й погляди в національно-культурному контексті, підвищує рівень мовної та мовленнєвої компетенції учнів); *виховну* (формує національну свідомість, любов до рідної мови та культури, допомагає учням усвідомити національні цінності, історичні та культурні традиції свого народу, сприяє формуванню патріотизму й особистої ідентичності).

Художні тексти Степана Пушика, що відображають концепт «рідна земля», є важливими для освітнього процесу. Вони не лише виступають основою створення різнотипних методичних завдань, але й виконують важливі виховну та пізнавальну функції. Ці тексти сприяють формуванню в учнів національної самосвідомості, любові до України, розумінню культурних та історичних цінностей рідного краю, а також розвивають естетичне сприйняття й критичне мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота, 2019. 288 с.

2. Бабик С. Діалектне слово в словнику і в тексті. *Семантика мови і тексту: збірник статей VIII Міжнародної конференції*. Івано-Франківськ, 2003. С. 46–50.
3. Бісовецька Л. Концептуалізація землі в мовній картині світу українців. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. № 13, 2020.
4. Бирик С. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; Ін-т укр. мови НАН України, Укр. наук.-вироб. центр «Рідна мова». Київ: Довіра, 1998. 430 с.
5. Бондар Н. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край*. 2012. №1 (26). С. 84–87.
6. Бондаренко В. Українська мова: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Світ книг, 2019. 224 с.
7. Брікнер Т. Мовний образ природи в художній прозі Івана Франка. Львів, 2020. 276 с. Електронний ресурс: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis_brikner.pdf
8. Вашуленко М., Дубовик С. Українська мова: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2019. 256 с.
9. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2007. 1736 с.
10. Вільчинська Т. Конотація у змістовій структурі концепту. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2007. №1 (16). С. 334–336.
11. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. : монографія. Тернопіль, 2008. 424 с.
12. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
13. Врублевська Т. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип.7. С. 16–19.
14. Врублевська Т. Поняття «концепт» у лінгвокогнітивних дослідженнях: етимологія, основні підходи до визначення. *Наукові записки ВДПУ імені*

- Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство). 2014. Вип. 19. С. 213–217.*
15. Глазова О. Українська мова: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Київ: Освіта, 2019. 288 с.
 16. Голобородько К. Лінгвістичний статус концепту. *Лінгвістика*. 2003. Вип.1. С. 16–21.
 17. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ, 2004. 284 с.
 18. Грицан Н. Я йду по своїй землі!...: [сценарій поетичної вистави за творами Степана Пушика]. Слово у поетичному театрі [Текст]: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2008. С. 253-298
 19. Грещук В. Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха». *Етнос і культура*. 2010. № 6-7. С. 129-136.
 20. Давиденко А. Об'єктивація дискурсотвірних концептів TRADITION/ТРАДИЦІЯ, FAMILY/РОДИНА, HEALTH/ЗДОРОВ'Я, SUCCESS/УСПІХ у англо- та українськомовній комерційній рекламі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021.
 21. Давидченко І. Лінгвокультурологічна компетентність та її роль у фаховому становленні майбутніх фахівців закладів освіти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2021. № 1 (21). С. 252–259.
 22. Дзюба, В. Концепт «Рідна земля» в українській літературі: від символу до метафори. *Літературознавчі обрії*. 2020. №5. С. 90-98.
 23. Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. Педагогічний процес: теорія і практика. 2016. Вип. 2. С. 32-36.

24. Дячук В. Семантичний простір концепту як джерело інтерпретації його змісту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. С. 12-16.
25. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 2006. 431 с.
26. Єрмоленко С., Сичова В., Жук М. Українська мова: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Київ: Літера ЛТД, 2019. 272 с.
27. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
28. Желізняк О. Концептуалізація архетипу земля в поетичній картині світу українців. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки*. 2010. Вип. 89 (1). С. 412–416.
29. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
30. Задорожна О. Теоретичні засади дослідження концепту. *Наукові записки ТНПУ. Мовознавство*. 2005. №1 (13). С. 206–217
31. Заньковецька Г. Методи дослідження концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2015 № 19 том 2. С. 102-104.
32. Іванович М. Лінгвокраїнознавча інформація у граматичних вправах на початковому і базовому рівнях вивчення української мови. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2021. Вип. 15. С. 97–107.
33. Іващенко В. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації. *Українська мова*. 2005. №3. С. 62–76.
34. Іващенко В. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 54–61.

- 35.Іващенко В. Функціональна топологія концептів як одиниць культури. *Вісник Львівського університету. Філологія*. 2004. Вип.34. Ч.І. С. 390–397.
- 36.Кагановська О. Лінгвокогнітивний аспект утілення текстових концептів у французькій та українській художній прозі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2007. С. 50– 57.
URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/.../Kahanovska.pdf>.
- 37.Кагановська О. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі. *Мова і культура. Філологія*. Вип. 3. Т. IV : Мова і художня творчість. Київ, 2001. С. 114–121.
- 38.Карпенко А. Концепт у сучасних лінгво-когнітивних дослідженнях: підходи до визначення та типологія. *Перекладацькі інновації : матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*. Суми, 2012. С. 9–13.
- 39.Карпенко О. Концептуалізація власних назв у художньому творі. *Записки з ономастики*. 2002. Вип.6. С. 80–88.
- 40.Ковтун Н. Концепт як ключове поняття когнітивної лінгвістики. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2009. Вип.19. С. 88–99.
- 41.Кононенко В. І. Концептологія в лінгвостилістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2/3. С. 111–117.
- 42.Кононенко В. Сміслова структура концепту. *Семантика мови і тексту: матеріали IX Міжнародної конференції*. Івано-Франківськ, 2006. С. 248–250.
- 43.Кононенко В. Художній світ Степана Пушика. *Дзвін*. 1996. № 7. С. 130–134
- 44.Коржова Л., Васько Н. Українська мова: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2019. 256 с.

45. Кучеренко І., Пентиліук М. Теорія і технологія сучасного уроку української мови: навч.-метод. посіб. ; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон. : Айлант, 2022, 352 с.
46. Лисенко О. Концепт «Рідна земля» у контексті національної ідентичності українців. *Українознавство*. 2022. №15. С. 56-63.
47. Лисиченко Л. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. №5/6. С. 37–38.
48. Мартинюк А. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2009 (6). № 837. С. 14–18.
49. Мельник А. Семантичний простір концепту «Рідна земля» в українській мові та культурі. *Вісник Дніпровського національного університету. Філологічні науки*. 2020. №2. С. 35-42.
50. Мізін К. Верифікація лінгвокультурної релевантності концептів за допомогою методики психолінгвістичного експерименту. *Психолінгвістика*. 2016. Вип.19 (2). С. 32–46.
51. Нідзельська Ю. Концепт як відображення універсального та етноспецифічного у свідомості етносу. *Вісник ЖДУ. Філологічні науки*. 2009. Вип. 45. С. 160–162.
52. Нідзельська Ю. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. *Вісник ЖДУ. Філологічні науки*. 2013. Вип. 4 (70). С. 168–171.
53. Огар А. Вербалізація концепту небо в поетичній мові Степана Пушика. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2010. Випуск 25/26. С. 242–245.
54. Огуй О. Семасіологічні горизонти когнітивної парадигми. Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес: *Матеріали II Міжнар. наук. конференції*. Чернівці: Книги XXI, 2007. С. 244–248.
55. Панченко В. Штрихи до портрета – «порушник спокою» (Степанові Пушику–50). Слово і доля : зб. на пошану письменника, професора

- Степана Пушика. М-во освіти і науки України, Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника, Ін-т українозн. Прикарпат. ун-ту. Івано-Франківськ, 2004. С. 39-40.
- 56.Пентилюк М. , Чала В. І., Горошкіна О. М. Українська мова: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту). Київ: Освіта, 2019. 288 с.
- 57.Полюжин М. Типологія й аналіз концептів. *Іноземна філологія*. 2009. Вип. 121. С. 80–89.
- 58.Приходько А. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
- 59.Пушик С. Я для України жив: У 2-х т.: Т. 1 / Упоряд. Ольга Слоньовська. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 348 с.
- 60.Пушик С. Я для України жив: У 2-х т.: Т. 2 / Упоряд. Ольга Слоньовська. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 348 с.
- 61.Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава – Київ, 2008. 712 с.
- 62.Селіванова О. Світ свідомості в мові. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
- 63.Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
- 64.Семегин Т. Когнітивна лінгвістика: історія становлення і сьогодення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2012. Вип. 23. С. 154–155.
- 65.Скаб М. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2009. 36 с.
- 66.Скаб М. Словотвірні потенції слова як концептовиражальний засіб. *Вісник ПНУ ім. В. Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 478–482.
- 67.Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

- 68.Слюніна О. Концепт *земля* в українській мовній картині світу: лінгво-когнітивне осмислення. *Лінгвістика : збірник наукових праць*. Луганськ: Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009. № 1(16). С. 159–169.
- 69.Строкаль О. Вербалізація концепту рідної землі в поезії Олексія Довгого. *Актуальні питання етнолінгвістики*. 2020. № 37(УДК 81): 117–126.
- 70.Турчин Л. Концепт «Рідна земля» у творчості сучасних українських поетів: лінгвостилістичний аналіз. *Мовні та концептуальні картини світу*. 2022. №14. С. 115–123.
- 71.Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Татаренко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. Київ, 2000. 752 с.
- 72.Фісак І. Категорія «Концепт» у сучасному науковому дискурсі. *Філологічні науки*. 2014. Вип. 17. С. 69-77.
- 73.Хома В. До проблеми концепту в тексті художнього твору. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 24, том 2, 2019. С. 143-147.
Електронний ресурс: http://aphn-journal.in.ua/archive/24_2019/part_2/26.pdf
- 74.Kracht M. Language and Space. Los Angeles, 2008. 157 p.

ДОДАТКИ

Вибірка вербалізаторів концепту «рідна земля» у поетичних текстах

Степана Пушика

1. *«Про кохання моє Від моєї **старенької хати** Аж до краю землі Всі дерева зелено шумлять»* [*«Я натхненно кохав»*, с. 28].
2. *«Люблю **наш край**, і ти його люби, Люби мене й лишаймось молодими»* [*«Так зелено, так мило у гаю...»* с. 29].
3. *«За ту мрійну пісню, Як **дорідне поле**, За циганські коси, за тоненький стан Оберу неволю – Будеш моя доля, Хоча я душею – вільний океан»* [*«Будеш моя доля с. 30»*].
4. *«Добрий **світ** від літнього тепла, Радість ніжно йде на зміну смутку, Синім цвітом нічка розцвіла, Як цвіте у лузі незабудка»* [*«Добрий світ від літнього тепла»*, с.32].
5. *«Попід хмари чорні, волохаті [В них пірнає сонце, як в барліг!] Прилетять до дівчини **під хату**, Покладуть малятко на поріг»* [*«Зацвітають ранки біло-сині»*, с. 34].
6. *«Заклеочуть, щоб забрала сина, Бо в птахів турбот уласних – гать. Як візьме дитя – над **світом синім** Ясноокі зорі задзвенять»* [*«Зацвітають ранки біло-сині, с. 34»*].
7. *«**Річка Луква** за левадою, А за **Луквою** – село. **О луги** – літа зеленії! Я в **лугах** корову пас І до школи, до середньої, Бігав у вечірній час»* [*«Я нічого не вигадую»*, с.35].
8. *«Де ж вона? Аж за **левадою** У **маленькому селі**. Там десь бузьки в небі плавають, Дятла стук, мов кулема»* [*«Я нічого не вигадую»*, с.35].
9. *«Я взяв обидва! Й ми себе несли В **рожевий світ** – чекали ж перевали. Щоб глянути на пару, із імлі **Верхи Карпат** дідами впливали»* [*«Вона тоді ще юною була»*, с. 39].
10. *«Ця легенда сумна... Хоч великий був птах, Що літав над **Рокитою**, бачив **Яремче**, Та раптово упав! У глибоких снігах Увостаннє здригнулось поранене серце»* [*«Ця легенда сумна...»*, с.40].

11. «Серна звилась й втекла у ліси-темеї Через **Прут і Говерлу** за сині
недеї...! Все! Легенді кінець... Смійтесь, гори мої. Смійтесь, гори, і з
мене, й легенди моєї» [«Ця легенда сумна...», с.40].
12. «**Полонинко-радосте! Веснарко!** Свої очка сонні протирай. Першим
громом пахне тепла хмарка. Талі води Прут несе в Дунай» [«Почалися
березневі рухи», с. 41].
13. «Оце **моя земля**. Тут я сміюсь і плачу, Отут моїх пісень гніздо і небеса,
Ще княжих воїв рать і подвиги козачі, Звитяга – наших теж! –
повстанців по лісах» [«Росинки», с. 46].
14. «Я **додому** я птах вертаюсь, Де Говерла і де Дністер. Хто там нині мене
чекає? Я живий! Я в розлуці не вмер!» [«Вже запахла мені дорога», с.
49].
15. «У селі трембіти трембітали: Легіня чекає **полонина**. Щоб розлука
серденько не рвала, Біля серця примостив хустину» [«Вишита
хустинка», с. 58].
16. «Ось тепла би мені нациганити І гарячого літа. Встало сонце високе над
Галичем, Та не хоче радіти» [«Над лісами, горбами і млаками», с.73].
17. «І ясних очей доторкається сонячна далеч, **Гостинець під гору** – так в
нас називають шляхи. Ти їдеш **додому**. До тебе всміхається **Галич**, Бо
ти розгубила тривоги свої і гріхи» [«І ясних очей доторкається сонячна
далеч», с.770].
18. «Поцілунки мої, Поцілунки твої П'янку ждали весілля Та зелені верхи, Та
високі плаї Враз тумани присіли» [«Полонинська трава», с. 80].
19. «Виростай **під українським небом**, Де не тісно сонцю і громам. Парк
оцей створив мудрець Заремба На велику радість й втіху нам!»
[«Уманський парк», с. 88].
20. «І коли сумні обсядуть думи, Як у пеклі, а не між людей, Я тоді лечу
думками в **Умань**, В парк, як рай, у парк – **земний Едем**» [«Уманський
парк», с. 89].

21. «Ти до мене, Черемоше, на весілля **Всі Карпати, всю Україну** запроси»
[«Черемош», с. 91].
22. «А в тумані на світанні тихі лані, І одна стоїть-чекає – добре знає, Що
стрільці в **карпатському краї** непогані – Найцільніше поціляє, хто кохає»
[«Наскакався! Нагулявся! Більш не хочу...», с. 108].
23. «Нам насипле у душі снігу, Заморозить блискавку й грім. І усім ворогам
на втіху Спорожніє **наша гражда на горі**» [«Я не винен і ти не винна»,
с.112].
24. «Тривога заснути мені не дає, Бо десь загубилося щастя моє, Можливо,
гуляє в **чужому краю** Й не згадує змучену душу мою» [«Тривога заснути
мені не дає», с. 116].
25. «На дивнім **Поділлі** Є ліс на високій горі, Під лісом, у зіллі. Заплутався
промінь зорі» [«На дивнім Поділлі», с.120].
26. «Де чекала мене молода королева, Тут сьогодні в снігах колядує Дідух, А
високі, старі, чорно-білі дерева Сині тіні під місяцем стелять на пух. О
цей місячний сніг! Він глибокий, зірчастий Модна пісня летить не про
цей снігопад. Ти ж не чуєш нічого, замріяна Насте, За твердою стіною
промерзлих **Карпат**» [«Де чекала мене молода королева», с. 125].
27. «Знатимуть, як ще роками світять З **Чорної гори** листки тендітні»
[«Де колись стояли ми з тобою», с. 127].
28. «Красо **Карпат**, мій гаю-маю, Цить, не шуми й не щебечи» [«Засумував я
за тобою», с. 130].
29. «Тут **рідне все: каплиця, хата, І навіть цвіту білий дим**» [«Ще холодом
черемха пахне», с.132].
30. «Кохати – **рідний світ** сприймати І серцем, й поглядом ясним» [«Ще
холодом черемха пахне», с.132].
31. «Летіли ластівки додому, в **рідний край**, А ластівка одна стомила у
леті» [«Ластівка і журавель», с. 133].
32. «Я кози й корови на хмарах **під Галичем** пас, Я їздив по небу, і бризкали
зорі, як іскри» [«Усміхнена хмарка по небу моїм пропливла», с. 145].

33. «Сміється і сходить, і в рученьку руку бере, І каже: «Не треба у **ріднім краю** сумувати». І я розцвітаю на тлі білокрилих дерев. – Дівчатко, сідай на коня, помчимо у **Карпат**» [«Усміхнена хмарка по небу моїм пропливла», с. 145]
34. «З трепетом, трепетом, трепетом Згадую **рідний Дністер**» [«З трепетом, трепетом, трепетом», с. 159].
35. «В думках **мій Галич**, Лісів сторожа І плин поважний Ріки Дністра» [«В думках мій братик», с. 167].
36. «Тут пелюсткова садів пороша **В краю зеленім** над Черемошем» [«Над Черемошем», с. 173].
37. «Ти – сокіл чи дністровська жаба? Ти – син **Вкраїни** чи свистун?» [«Сагайдачний», с. 189].
38. «Ми **землю дорогу** любили, Стояли твердо за своє І щось для вас таки зробили, Коли ви ще на світі є!» [«Сагайдачний», с. 190]
39. «А ще пісень бентежне слово, Якому з кожним днем рости. Ти – вічна, невмируща мово, **Безсмертна, Україно, ти!**» [«Я бачив рай і пекло дике», с. 174].
40. «А москва як москва, підмосков'я – воно ж не Карпати. У моїм **найріднішім селі** Моя мати свої мозолі Повезла на базар продавати. Та кому про це все розказати?» [«А москва як москва», с. 195].
41. «Тут рахитні найкращі слова. Мене взяла з гір клята москва, Щоб від мене себе ж захищати. Їй щоденно рости-виростати З мозолів матерів і моїх мозолів... Заберіть мене звідси, **Карпати!**» [«А москва як москва», с. 195].
42. «Прощай до літа, пеклище москва, Тобі не можна правду говорити» [«В відпустку повертаюся до гір», с. 196].
43. «Я тут – не лиш залітний птах. Я знаю, на чийх кістках Воздвигли це камінне диво: **На українських, на козацьких**. А плем'я пітерське лайдацьке Не згадує про це. П'є пиво...» [«Ходив і я у Літній сад», с. 198].

44. «А хлопці-молодці в надіях великих, **Державну Україну** леліють в піснях»
[«Доволі, доволі коритись недолі!», с. 199].
45. «**Україно** моя зелена. Ти – найперша моя любов. За сто років після
Верлена Я боротись за тебе прийшов» [«Україно моя зелена», с. 200].
46. «Ще буде на світі велика онова! І встане **Вкраїна!** І стане ніч днем!»
[«Мережу-нотую думки на папері», с. 201].
47. «**О Верховино! Ти моя любове, Колиско** смереково-золота!» [«Я так
люблю, як в горах трави пахнуть», с. 204].
48. «Навчилися люди мечі та орала кувати З металу, який зі **святої землі**
добували» [«Читачу», с. 205].
49. «Але **Україна** навіки, назавжди воскресла І дулю тепер вона здатна
скрутити москві» [«Додому лісами із міста самотній іду я», с. 207].
50. «Де ще є **краса** така на світі? Ліс, поля, хати, сади, вода, Росянисті
трави соковиті, По коліна в травах – череда» [«Де ще є краса така на
світі?», с. 209].
51. «Та виростуть, як ті дуби, нащадки На славу Україні дорогій» [«За
озером вечірня птаха плаче», с. 212].
52. «Ти знай, кацапсько-путінська дурното, Що нас не розтолочить твій
кирзак» [«За озером вечірня птаха плаче», с. 212].
53. «Ми тихо їм промовимо, Що зветься **Україною**, Ліс, що стає дібровою, А
край – ще й Буковиною» [«Стою, шум лісу слухаю», с. 213].
54. «Боротьба за **Вкраїну** – І в цьому найвища краса» [«Над Франківськом
гроза», с. 215].
55. «Так, я помру! Але думки нетлінні Зостануться. Любов моя і гнів
Служитимуть Довічно **Україні**, Бо найсильніша зброя – Зброя слів!»
[«Прожив весь вік», с. 216].
56. «Мій народе, проснись, Нехай воля тобі засвітає І достаток у домі.
Борись, мій народе! Борись!» [«Мій час», с. 221].

57. **«Вкраїнонько!** Настав високий час Відродження й народження держави. Складна й розумна праця квапить нас, Не тільки крики: **«Україні слава!»** [**«Вкраїнонько! Настав високий час»**, с.223].
58. **«Як верх із верхом на хребті Карпат, Одна ж єдина в нас Вкраїна-мати»** [**«Вкраїнонько! Настав високий час»**, с.223].
59. **«Я не боюсь за Україну вмерти, Лиш хай вона для правнуків живе!»** [**«Усе я знав! І сміх, і плач, і бійку...»**, с. 225].
60. **«Піднімав Україну з руїни У щоденній роботі, як віл»** [**«Найкрасивіші люди в коханні»**, с. 227].
61. **«Люту смерть ворогам, а безсмертя – народу»** [**«На руїнах»**, с. 229].
62. **«Але сонце засяє над нами В вишиванках проявиться код І України сакральний орнамент Оприлюднить безсмертний народ»** [**«Боже, Боже, чого ліг на груди»**, с. 230].
63. **«Маю тебе, Вкраїно, Вірю тобі, Вкраїно, Люблю тебе, Україно, Грізну і молоду!»** [**«Весь я немов побитий»**, с. 231].
64. **«Піна панує! Піна! Радість ілюзій вбито. Матінко Україно, Що нам тепер чинити?»** [**«Піна панує! Піна! «**, с. 233].
65. **«Та пам'ятайте, земляки мої: Або загинемо за волю України, Або – нарешті! – вибором її»** [**«Село моє над річкою в долині»**, с. 237].
66. **«Карпатський світ! Яка краса! П'ють небо синьо-жовті гори, Берези в золоті в лісах, Як бані київських соборів»** [**«Карпатський світ! Яка краса!»**, с. 249].
67. **«Вождь послав його [Каїна] на Україну, Щоб домучив, страдницю, її»** [**«Каганович»**, с.252].
68. **«Вовк скажений вкусив тебе, ница росіє, Бо ти нашої крові забагла чомусь. Хто тебе оправдає і хто зрозуміє, Психопатко? Вкраїна – це Київська Русь!»** [**«Вовк скажений вкусив тебе, ница Росіє»**, с. 254].
69. **«Ти для світу любові й добра не вродила. «Гниловоддя» – в перекладі слово «москва»** [**«Вовк скажений вкусив тебе, ница Росіє»**, с. 254].

70. «*Бо що трава? Бо що слова? Глуха, німа й сліпа Москва, Коли **Вкраїна** запитала, За що синів її вбивала І дочок, то вона не знала! Про це не знала ані-ні! Бо як свинюка у багні, Паскуда, сном катівським спала?!» [«Биківня», с. 255].*
71. «*До загину люби **Українські степи, І Карпати й Донецчину-край. Чисті очі морські, І сільські, і міські, Українські серця захищай***» [«Пробудись і вставай!», с. 265].
72. «***Країна буків, тисів і ялиць, Гірських плаїв, де неймовірно круто й слизько. Звідсіль далеко дуже до столиць, Зате до сонця золотого близько***» [«Країна буків, тисів і ялиць», с. 257].
73. «*Не краці, ні, заморські авеню. Що Бог нам дав, за те кажи спасибі. Бо **гріє жар українського вогню В окопах, бункерах і криївках-колибах***» [«Країна буків, тисів і ялиць», с. 257].
74. «*Якби козацьку вдачу мали І самоїдство не плели, То **край би наш** не плюндрували Століттями «брати» з Москви» [«Якби ми, друзі, менше пили», с. 258].*
75. «*Відсумують вишні та калини, Відспівають птиці у саду. Може, не **впаду на Україні, Та за Україну упаду***» [«Мені байдуже, де похоронить», с. 264].
76. «*За неньку вип'єм, за дружину – Щоб їм поменшало турбот, І за **безсмертну Україну! За її волю і народ!***» [«Налиймо, друзі, повні чари», с. 266].
77. «*А я скажу: «Людино, Було ще з правіків: Хто жив для **Батьківщини, Прожив той сто життів**» [«Нам кинув Гете гасло», с. 270].*
78. «*То була не слава пустодзвінна! Всю планету сколихнула вість, Як проголосили **Україну Самостійну** триста сорок шість!» [«Час настав відверто говорити», с. 273].*
79. «***Своя Україна** Немов би і ніби не наша! « [«Мій Галич в тумані», с. 274].*

80. «Та з хвиль випливають Дружинники княжі, князі, гайдамаки, Козацтво, повстанці... Й **Вкраїна**, як завжди, **сумна**» [«Мій Галич в тумані», с. 275].
81. «Мамо, не треба за мене тривожитись – За мною – **Вкраїна**, за мене – Бог» [«Клич захисника вітчизни», с. 292].
82. «А москва – це гнилая вода. Ой біда! Та не вічна біда!» [«На Вкраїну упала біда», с. 295].
83. «День наш великий! **Вкраїна** воскресне, Так як Христос на Великдень воскрес» [«Тепле вітання по телефону», с. 296].
84. «Нащадку, на **землі цій** будь, Достойним сином **України**» [«Гуляв-буяв, горілку пив», 301].
85. «Вітер втішається квітами, Першим дзвінком на плаю, Дримбою і трембітою У **верховинському краю**» [«Гуциво. Цвітиво. Вруна», с.312].
86. «Працею тішиться сила вся, Тішиться Пушик Степан, Що **Чорногора** вклонилася Морю й широким степам» [«Гуциво. Цвітиво. Вруна», с.312].
87. «Піднімись з колін, калино, Сили дай синам! Бо **німої України** Не потрібно нам!» [«Мова», с. 317].
88. «Мій **краяне** – рідний рате, Завше пам'ятай: В кожного – найкращі мати, **Рідна мова й край!**» [«Мова», с. 318].
89. «Ці – лагідненько, ті – тупо й різко Пограбовану **Україну** ведуть на невільничий торг» [«Ці – лагідненько, ті – тупо», с. 319].
90. «Гвалтують **Україну**, безробітну і п'яну, У парламенті олігарх демонструє свій тлустий зад» [«Ці – лагідненько, ті – тупо», с. 319].
91. «Хай здохне ліліпутін у кремлі І всі, хто **Україні** хоче смерті» [«Скресання холодів. Весняний хмаролом», с. 321].
92. «Нехай злітають – юні, як орли, І вірять, що минуть часи куревські. І знають, що в усі часи були **Великі Нестори, Шевченки й Котляревські**» [«Про нас мовчать. Нехай собі мовчать», с.326].

93. «Отямсь і пробудись, **Вкраїно невесела!** Вкраїно, це – не я, а серця мого біль! « [«Минула купа літ... Зелене вкрилось мулом», с. 327].
94. «Червоні мури І багрець-гаї. москва тепер така, Як Антігона: « [«москва», с.342].
95. «Ти куди пливеш, горо **парашко?** Це тебе навіщо біс накидав? « [«Парашка», с.343]..
96. «Споконвіку **Матір-Україну** Продавали й продають нікчеми» [«Парашка», с.343].
97. «Я з **тих країв**, де навіть гори б'ються. Де ріки свій розгін удаль беруть. Де квіти мужніх, що не продаються, – Не в горицях – на скалищах ростуть» [«Я з тих країв, де навіть гори б'ються», с. 345].
98. «Я з **тих країв**, де гідність не убили, Де є орли, а не лишень воли. Я з тих, що Україну розбудили І до свободи гідно привели» [«Я з тих країв, де навіть гори б'ються», с. 345].
99. «**Земля** прокинулась зі сну, І стало легко. Берези слухають весну, Що йде здалека» [«Біла дана, с. 21].
100. «**Земля** і небо, моря широкі Вкладають люди у чисел зміст. Лиш той, хто має знання глибокі, Достойний імені економіст» [«Економісти, с. 21].
101. «Ця дорога предків моїх і моя, Відпочиває в свята, трудиться в будні. Промовляє мені моя **рідна земля**: «Ця також добрий шлях у майбутнє» [«В полі рідному серед пшениць», с. 25].
102. «Так, працелюбні люди ми! В діях-ділах немалі. Буде **земля**, то й будемо Ми на **землі**» [«Мудримі будьмо, хоробрими», с. 49].
103. «Громи зблискують, наче мечі, Відгомінням тріскучим грають, Бо породжують хмари дощі, Щоб пишалась **земля** урожаєм» [«Згіркло мрії солодке вино», с. 61].
104. «Танцюють, співають дівки-лісовиці. Танцює й співає зелена **земля**. Мале гуцуля відлучили від циці – Воно вже шукає собі пістоля» [«Піду по ґрунях, по мохах, по росах», с. 92].

105. «Йордан. А гори не білили: Вовки в **Карпатах** зиму з'їли. Земля дощами січня вмила» [«Йордан. А гори не білили», с. 102].
106. «Знаю: люди не вічні! Не вічна й **земля**! Все колись перейде у холодну руїну! Але треба побачити волю здаля! Я не хочу вмирати рабом на колінах!» [«Дрібен дощик постукує в сонне вікно», с. 131].
107. «Хоч місто є **Глухів**, але не глухі Там люди, і щедра земля. Поїхав й вернувся назад іздала Цей музики верх із верхів» [«Бортнянський», с. 156].
108. «Поговориш – і легко, мов ниву розорано плугом, І добірне зерно прийняла в чорне лоно **земля**» [«Лелітки», с. 175].
109. «Хоч тут лиш **земля-попеличка**, Та ростуть і льони, і жита, А з-під поля б'є чиста криничка, В ній найкраща на світі вода» [«Хоч тут лиш земля-попеличка», с.180].
110. «Про них ти напишеш, мій друже, книжки, Аби прочитали **Дінець і Карпати**. А є й в Антарктиді твої **земляки** – Про центр континенту зумій розказати» [«О, київський лемку, ти бачив Туву», с. 200].
111. «Товаришу, дерзай, Бо в тебе є **земля**, І твій **народ** Від тебе дій чекає» [«Товаришу, не спи», с. 205].
112. «**Земля** обкрутилася разом зі мною Довкола своєї осі понад 24 тисячі разів, І довкола Сонця Ми пішли з нею 67-ий раз» [«Танець мого життя», с. 286].
113. «Треба чутись могутим чоловіком, Що любов'ю й вірністю живе. Тоді твій талант **Земля Велика** Зброєю своєю назове» [«Треба мужнім бути, бути гордим», с. 307].
114. «На край світу втече, аж у лядські краї, З нею в **Польщу** змандрують і слуги, і діти. Та залишаться в **Галичі** люди її, Бо ж на вогнищі Настя повинна згоріти!» [«Осмомисл і Чагрівна», с. 20].
115. «То сніг, то дощ, то сонце світить ясно, І Бог на гори дивиться з вікна. Це край його – **Гуцульщина прекрасна**, Та є ще в неї інша сторона» [«То сніг, то дощ, то сонце світить ясно», с. 101].

116. «А хтось мене диким хотів би зробить **над Дністром**. О, скільки брехні вороги про мій край написали! « [«А предки водою, а предки по суші удаль... А ми по захмар'ю, де сонце, де місяць, де зорі», с.100].
117. «Спасибі, хоч греку! Бо нині він наш – Геродот. – Єдиний підтвердить, що скіфи – це ті ж **українці**. Десятки племен – оце наш **український народ**: До білих хорватів, полян, волинян від трипільців» [«А предки водою, а предки по суші удаль...», с. 214].
118. «О, Кий! О, Хорив! Дивний Щек! Не берусь Шукати братів серед антів, склавинів, скелотів. Ми маємо куций літопис про **Київську Русь**. І маєм пустелю – до грецьких книжок Геродота» [«А предки водою, а предки по суші удаль...», с. 215].
119. «Аби не згасла і не згас наш дух, Не згас **народ вкраїнський і Держава**. І наших предків невмируща слава, І предковічна Віра – Волі рух» [«Ми ростемо, обоє молоді», с.65].
120. «Здалось би... Бо є щось у нас дорожче, Ніж постріли критичні «в молоко». Міцкевич нині – це не тільки Польща, Не тільки **Україна** – наш Франко» [«Нічний Івано-Франківськ», с. 37].
121. «В душах гідності й краплі нема. [Та є грім! Та є град! Та є туча!] **Україна** для бонзів – корчма, Ще й з епітетом влучним – «квітуча» [«О, який тепер сонячний час! », с. 48].
122. «Працьовитий, безсмертний **народ**. А в верхах гнилих хитроців каша... Що, не знаєш, що ми – заготскот? Що **квітуча республіка наша?!**» [«О, який тепер сонячний час!», с. 48].
123. «Коли і музика, і слово **Дністровські** гріли **береги**. Бо **Україна і Молдова** – Щось ближче, аніж дві сестри» [«Йону Георгіце», с.50].
124. «Я знав: кінець всім кривдам буде... Є **Україна**. Правда. Люди» [«Що та праця? Що ті вірші», с.116].
125. «Ген-ген мої гори! Вони мені вірять, як сину! Ген-ген мої весни, яких вже не буде повік! Я й не сумніваюсь: воскресне **моя Україна!** І люди

підтвердять, що чесний я був чоловік! « [«А там, у Франковому місті, де озеро з парком», с.162].

126. «А там, у **Франковому місті**, де озеро з парком, Де вулиці тихі, від білих будинків – тепло, Були мені милі розмови веселі та жарти, Непросто і просто життя моє часом текло» [«А там, у Франковому місті, де озеро з парком», с.162].
127. «Як пахне ягодами полонинське літо! Кому позаздрити? Йому а чи весні? Щасливий я, що Бог створив на світі **Карпати, Україну і пісні...**» [«Під музику вітрів, потоків й тиші», с.26].
128. «Та невже зозулиця й орлів зачарує? Будуть слухати лік **українські гаї**. Тільки сиза хитрунка гнізда не будує. Бо їй добре у наших лісах без сім'ї» [«Зозуля», с. 40].
129. «Не треба айстр ані червоних рож, Не треба сліз. Доволі з **України** Плачів і стогонів, приємних для вельмож! [«Як смерть прийде..», с.62].
130. «Тут пахне вітер хвоєю і сіном. Ватаже сивий, як же ти живеш? Звідсіль молочні ріки **України** Беруть початок, і медові теж». [«То сонечко, то дощик поливає», с.101].
131. «Є у серці моєму той біль, **дорога Україно**, Що ніколи не згасне, ніколи не відболить. Я нескорений, знай! Не впаду я рабом на коліна! Стати зрадником – ліпше на білому світі не жити» [«Карби», с. 135].
132. «О тополе-околице! О, раїно! Ти не бійся, що зима йде в **Україну...**» [«Мете меліть», с. 136].
133. «Є порив до святої мети: **Україну** синам зберегти» [«Кряче ворон у білих снігах», с.173].
134. «Я прославляю слова твердь І вірність правді до загибелі, Готовий на найтяжчу смерть **За матір, мову й Україну**» [«Карби», с. 137].
135. «Удвох в полоні наркотичних снів Упруть байдужі погляди у стіни, І назавжди забракне рідних слів, Таких, як **«батько», «мати», «Україна»** [«Хіба ж то так велося в нас здавен?», с.210].

136. «Десятки племен – оце наш **український народ**: До білих хорватів, полян, волинян від трипільців» [«А предки водою, а предки на суші удаль», с.215].
137. «В **полі рідному** серед шиениць, Де націлене в небо колосся, Біла дорога лежить горілиць. Рада, що жниво іще не возять» [«В полі рідному серед шиениць», с. 25].
138. «Ще далеко до тепла! Сам-один снігами Йду до **рідного села** – На Різдво до мами» [«Ще далеко до тепла! », с.47].
139. «Є багато світлих свят. Та не кожне тішить. Є багато хат, палат, – **Рідна** – найтепліша» [«Ще далеко до тепла! », с.47].
140. «Їсть потроху залізо іржа. Продаються «безсмертні» за цяцьки. **Рідна мова** для них – чужа, Їхня – суржик, каліка хохляцька» [«О, який тепер сонячний час», с.48].
141. «Коли прийду на рідний берег, То воскресає, як давно: На **Щедрий вечір** по вечері У ріках всіх тече вино. [«Коли прийду на рідний берег», с.71].
142. «Встидно природною смертю вмирати, Коли у неволі твій **рідний народ**» [«Страшно дивитися з волі на грати», с.126].
143. «Не обтрусить і pomoже встати – Засміється, гнида і мерза! Та ще є на світі **рідна мати**. Йду до неї! Тільки б не в сльозах... [«Я гадав, що вірний друг дотепний», с. 165].
144. «Ти так дивишся на мене, **рідна хато**, Мов спитати хочеш про світи. У світах осель було багато – Не було теплішої, ніж ти» [«Карби», с. 115].
145. «Не забув, хоч бував я далеко, Ще буватиму, певне, в світах, Та без **рідного дому** нелегко – Кажуть й ті, що були в небесах» [«Хоч тут лиш земля-попеличка», с.180].
146. «Озався співом **рідний парк**. Дрозди і вивільги співають. І шпак вдягнувся в модний фрак Й конферансьє надривно грає» [«У парку, с. 193].

147. «Живе в нім щось більше, ніж радість й тепло. Ми – коні! Світами несемось галопом. Та знаю і я: твоє **рідне село** Теж – серце планети, **Вкраїни, Європи**» [«О, київський лемку, ти бачив Туву», с. 200].
148. «О **Україно** синьо-жовта, рідна! Була ти – **Русь!** Ми – русини усі! На Закарпатті – **Русь-Вкраїна** срібна! А я – поет з **Черленої Русі**» [«Усі потоки стрімко мчать до мене», с. 233].
149. «О **земле рідна!** І сумна, й весела! Роди нам хліб! І велетів роди! Цвітій, співайте, кольорові села! Червенські, **українські** **города**» [«Усі потоки стрімко мчать до мене, с. 233].
150. «Не впустила поганого в душу твою, І ростила добро, щоб завжди колосилось. Аби цвів-процвітав ти у **ріднім краю**, І бажала, щоб горе тобі і не снилось» [«Рідна мати», с. 257].
151. «За **чуже і рідне** Свій стріляв у свого За Москву і Київ І за віру-стяг» [«Я літав під вікнами, с. 323].
152. «Божественні квіти він бачив у різних краях, Та кожна питала: «А де ж **Батьківщина твоя?**» [«Лелітки», с.174].
153. «Аби не згасла і не згас наш дух, Не згас **народ український і Держава**. І наших предків невмируща слава, І предковічна Віра – Волі рух» [«Ми ростем обоє молоді», с. 65].
154. «Політика. Проза. Вірші. Не треба мене коріти. Зробіть для **Вкраїни** більше, Ніж зміг я в свій час зробити.[«Політика. Проза. Вірші, с. 123].
155. «Хоч до річки серпанок тулиться, Не знайти, як раніше, хруща. Спів юначий забула вулиця, Заумерла **українська душа**» [«Вечір з поля пливе за коровами», с. 138].
156. «Ти так дивишся на мене, **рідна хато**, Мов спитати хочеш про світи. У світах осель було багато – Не було теплішої, ніж ти» [«Лелітки», с. 175].

